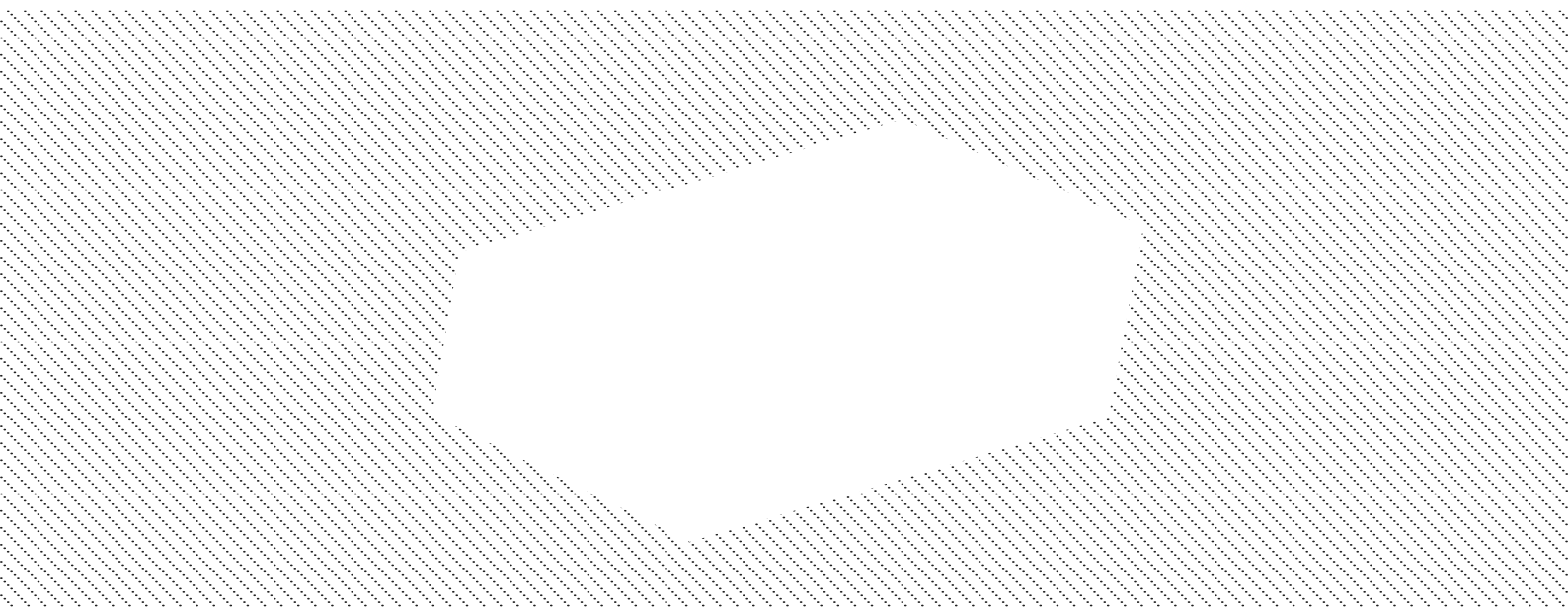

SPEELRUIMTE GEMAAKT

ontwikkelingen van de gemeenschappelijke
ruimte in het basisonderwijs

Thom Hoevenaar

Thom Hoevenaar

Studentnummer 4032896

Architectural history thesis masteropleiding architecture, urbanism and building sciences aan de Technische Universiteit Delft

Scriptiewerkplaats 'De architectuur van basisscholen', The Institute of History of Art, Architecture and Urbanism

Dit onderzoek is begeleid door Dolf Broekhuizen in de periode december 2010 - juni 2011

Roosendaal, juni 2011

WOORD VOORAF

De gemeenschappelijke ruimte van mijn oude basisschool was in mijn beleving de ruimte waar alle gemeenschappelijke klassenoverstijgende activiteiten plaatsvonden. Het klaslokaal daarentegen was privé (een ander klaslokaal kwam je alleen met je verjaardag binnen), het schoolplein kende verschillende zones (kleuters, onder- en bovenbouw en de fietsenstalling) en de gymzaal werd alleen door de kleuters gebruikt. Het lijkt allemaal heel erg vanzelfsprekend maar toch is het interessant om over de hiërarchie van gemeenschappelijkheid na te denken.

In het najaar van 2010 heb ik als student tijdens de ontwerp oefening voor masterstudio 'Interiors, Buildings & Cities' op de Technische Universiteit Delft een basisschool moeten ontwerpen waarbij vele herinneringen over mijn eigen basisschool naar boven kwamen. Ik heb daarbij ervaren dat ik als volwassene een andere kijk op mijn school heb dan ik als kind beleefde. Deze oefening heeft aanleiding gegeven om me gedurende een schooljaar te focussen op het thema basisscholen. In het ontwerpproces van de studio werd veel aandacht besteed aan de vormgeving en onderlinge relatie van de klaslokalen, de stedenbouwkundige situering van het gebouw en schaal voor de 'bewoners' van de school; duidelijk een andere schaal dan we normaal voor 'volwassen programma's' gewend zijn. De gemeenschappelijke ruimte werd in mijn ontwerpproces onderbelicht, daarom ben ik op zoek gegaan naar geschikte voorbeelden om mijn gemeenschappelijke ruimte vorm te geven.

Bij mijn zoektocht ben ik veel Vlaamse 'polyvalente ruimtes' tegengekomen, waaronder het ongerealiseerde basisschoolontwerp van het Rotterdamse bureau Atelier Kempe Thill (2005), waar ik erg van onder de indruk was. De Vlaamse 'polyvalente ruimte' heeft mij aanleiding gegeven om op zoek te gaan naar de betekenis van deze benaming. De 'polyvalente ruimte' komt in feite overeen met wat in Nederland de 'gemeenschappelijke ruimte' wordt genoemd, de Vlaamse woordkeuze is naar mijn mening meer geschikt en zegt eigenlijk veel over de werking van deze ruimte.

Daarnaast, misschien toevallig, hebben architecten Aldo van Eyck en Herman Hertzberger in de jaren zestig het thema 'polyvalentie' in Nederland bediscussieerd in het tijdschrift *Forum*, waar beiden vijf jaar onderdeel uitmaakte van de redactie.

Van Eyck legde in zijn ideeën relaties tussen vorm en activiteiten en verlangde van plekken en activiteiten dat ze een meervoudige betekenis kregen.¹ Hertzberger brengt het gedachtegoed van Form veelal in de praktijk en schrijft in zijn monografie 'Flexibiliteit en polyvalentie' (1962) het volgende over polyvalentie: 'Een vorm die polyvalent is; d.w.z. die zonder zelf te veranderen voor elk doel bruikbaar is en dan bij minimale flexibiliteit een optimale oplossing mogelijk maakt.'²

Er is ontzettend veel over scholenbouw geschreven maar zeldzaam is literatuur die specifiek ruimtes in basisscholen behandelt. Ik hoop dat mijn scriptie deze lacune voor een klein (onder)deel kan dichten.

Naast een theoretisch kader worden er in deze scriptie drie precedentes behandeld. Door gemeenschappelijke ruimte in bestaande schoolgebouwen te bekritisieren toets ik de theorie aan de praktijk.

Architectuur of geen architectuur, deze discussie staat niet centraal. Het gaat immers om de kwaliteit van de ruimte.

Koninklijk Atheneum Tervuren (BE), 2004.
(Bron: André Kempe en Oliver Thill, *Atelier Kempe Thill* (Rotterdam: Uitgeverij 010) 2005)

¹ Bernard Leupen; Gräfe, Körnig, Lampe, de Zeeuw, *Ontwerp en Analyse* (Rotterdam: Uitgeverij 010) 1997, p. 96

² Herman Hertzberger, 'Flexibiliteit en Polyvalentie', *Forum* 3, 1962, p. 117

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	01
1. GEMEENSCHAPPELIJKE RUIMTE	03
1.1 FLEXIBILITEIT EN POLYVALENTIE	05
1.2 TYPOLOGIËN	07 11
1.3 HISTORIE	11 13
1.4 HEDEN	13
1.5 OVERBLIJVEN	13 15
2. PRECEDENTEN	17
2.1 BREDE SCHOOL ZWANEHOF	17 21
2.2 FATIMA BASISCHOOL	21 25
2.3 BASISCHOOL DE CORTENDIJCK	25 29
CONCLUSIE	31 33
WOORD VAN DANK	35
BIJLAGEN	37
analysebladen	
projectgegevens	

INLEIDING

Met deze scriptie ga ik een handleiding schrijven voor ontwerpers en opdrachtgevers die verantwoordelijk zijn voor het bouwen van basisscholen en met name de gemeenschappelijke ruimte op deze scholen.

Deze handleiding heeft als doel om bijvoorbeeld architecten en schoolbesturen informatie aan te reiken die zij nodig hebben bij het vormgeven van een gemeenschappelijke ruimte. Vormgeven kan in dit geval zowel ruimtelijk als tekstueel zijn, ik denk bij laatstgenoemde bijvoorbeeld aan het opstellen van een programma van eisen.

Op de eerste plaats ben ik op zoek gegaan naar literatuur over scholenbouw en gemeenschappelijke ruimtes. Daarbij heb ik kunnen constateren dat in de meeste vakliteratuur informatie wordt gegeven over de gehele school. Specifieke informatie over gemeenschappelijke ruimtes moest ik destilleren uit deze algemene gegevens. Het Duitse boek *'Raumpilot Lernen'* van Arno Lederer et al. en het Vlaamse boek *'De school als ontwerpogave'* van Guy Châtel et al. vormen hierop een positieve uitzondering.

Vervolgens heb ik bestaande scholen gezocht met een karakteristieke gemeenschappelijke ruimte. Het leek me goed om in plaats van scholen van gerenommeerde architecten, scholen van minder bekende architecten en buiten de Randstad gesitueerde scholen, te belichten.

Aanvankelijk heb ik in verschillende Brabantse gemeenten geschikte basisscholen bekeken maar heb me uiteindelijk beperkt tot drie scholen die gesitueerd zijn in mijn woonplaats. Deze precedënten heb ik geselecteerd aan de hand van tekeningen uit het gemeentelijk archief. Ze vielen mij op door de verscheidenheid in organisatie, vorm, oorsprong en kwaliteit.

1

Vervolgens heb ik interviews gehouden met mensen die werkzaam zijn in het basisonderwijs. Ik ben op bezoek gegaan bij mijn drie precedënten en heb hier gesproken over de ruimtelijke en onderwijskundige vormgeving van de gemeenschappelijke ruimte.

Tijdens mijn onderzoek stel ik mezelf telkens de vraag:

Hoe kan een gemeenschappelijke ruimte in een basisschool het beste worden vormgegeven?

Daarnaast probeer ik door een definitiebepaling helder te krijgen wat een gemeenschappelijke ruimte precies is, wat voor soorten ruimtes er in het scala van de Nederlandse en Vlaamse basisscholenbouw zijn en hoe ze functioneren. Het onderzoek is enerzijds een reflectie van bestaande basisscholen, anderzijds worden ingrediënten voor de gemeenschappelijke ruimtes weergegeven zodat ze binnen handbereik zijn.

1. GEMEENSCHAPPELIJKE RUIMTE

De gemeenschappelijke ruimte is de woonkamer van de school. Zoals we thuis in de woonkamer samenkomen, -werken, -eten en ontspannen vinden deze activiteiten op school plaats in de gemeenschappelijke ruimte. De keuken is zowel thuis als op school om de hoek, of op z'n minst in de buurt. Het enige verschil tussen thuis en school is de schaal en daarbij behorende vormgeving en inrichting.

De gemeenschappelijke ruimte is – na de ontvangsthall – de meest publieke ruimte, de ruimte is namelijk van iedereen en tegelijkertijd van niemand.

Het vraagstuk over publieke ruimte staat al lang centraal in het architectuurdebat. Men is steeds op zoek naar de voorwaarden voor het scheppen van publieke ruimte in de stad. Wellicht is dit ongeveer hetzelfde discours als voor de gemeenschappelijke ruimte in de basisschool. Een definitie van Amerikaans socioloog Richard Sennett sluit goed aan bij het discours over publieke ruimte: 'Een essentieel onderdeel van de publieke ruimte: Het overlappen van functies in één enkel gebied, wat op dat stuk grond tot complexe ervaringen leidt.'³

Vandaar dat de gemeenschappelijke ruimte niet altijd alle gemeenschappelijke functies herbergt, bepaalde activiteiten zijn dan gescheiden. Basisschool Prinsehaghe (2004) in Den Haag heeft bijvoorbeeld de mogelijkheid om grote activiteiten in het speellokaal, de multifunctionele ruimte of in de gymzaal te doen.

Het grootste verschil tussen de gemeenschappelijke ruimte thuis en de basisschool is, zoals eerder genoemd, de schaal; schaal qua omvang. Deze tegenstelling in omvang zien we ook tussen de gemeenschappelijke ruimte van een basisschool en een stadscentrum.

Er zijn ook overeenkomsten te zien tussen stad en school. Door architect Herman Hertzberger zijn al vaker interessante vergelijkingen gemaakt tussen stad en school, straat en gang, plein en aula: 'Een dergelijke centrale ontmoetingsruimte heeft veel weg van een stadscentrum in het klein waar altijd iets te doen is. Hier is het de ruimte die aanzetten biedt en zo opwekt tot gemeenschappelijke activiteiten.'⁴

De gemeenschappelijke ruimte is behalve een uiterst publieke ruimte ook een erg sociale ruimte, een ruimte die de *identiteit* en de *herkenbaarheid* van een school bepaalt, ze heeft een sterk en representatief karakter.⁵

De centrale trap/tribune die Herman Hertzberger sinds de bouw van zijn Amsterdamse Appolosholen (1983) in zijn basisscholen geïntroduceerd heeft is een manier om de gemeenschappelijke ruimte identiteit te geven; het element is tegenwoordig haast niet meer weg te denken in de moderne meerlaagse basisschool. Dit is terug te zien in de brede school Burgst (2000) van Baudoin van Alphen architecten.

Halruimte in Appoloshool, Amsterdam, Herman Hertzberger, 1983.
(Bron: Architectuurstudio HH)

Multifunctionele ruimte in Nutsbasisschool Burgst, Brede School Burgst, Breda, Baudoin van Alphen architecten, 2000.
(Foto: Riesjard Schropp)

³ Richard Sennett, *The Fall of Public Man*, Londen 2002 (1974), p. 297, geciteerd van Tom Avermaete en Klaske Havik 'Plaats bieden aan de publieke sfeer, Bernard Tschumi's dynamische definitie van architectuur', *OASE* 77, *Into the Open. Publieke plaatsen*, 2009, p. 50

⁴ Herman Hertzberger, *Ruimte en leren* (Rotterdam: Uitgeverij 010) 2008, p.136

⁵ Like Bijlsma en Eireen Schreurs 'Het gemeenschappelijke domein in het nieuwe leren, Tussen toe-eigening en representatie' in: Ton Versteegen en Dolf Broekhuizen, *Een traditie van verandering, de architectuur van het hedendaagse schoolgebouw* (Rotterdam: NAI uitgevers) 2009, p. 79

1.1 FLEXIBILITEIT EN POLYVALENTIE

De gemeenschappelijke ruimte is vaak inherent aan een ruimte met hoge mate van flexibiliteit. Denkt men bijvoorbeeld aan de inrichting van een gemeenschappelijke ruimte dan zal flexibiliteit een favoriet thema zijn. De vraag is echter of het veelzijdige karakter van de gemeenschappelijke ruimte op zichzelf opgelost dient te worden met flexibiliteit.

Op de eerste plaats is het relevant om het verschil aan te geven tussen flexibiliteit en polyvalentie, beide zijn namelijk sterk verwant met het functioneren van de gemeenschappelijke ruimte. Daarom zijn onderstaand de betekenissen in het woordenboek hedendaags Nederlands uit de Van Dale gadeslagen:

flexi·bel: 1 buigzaam 2 inschikkelijk 3 zich gemakkelijk aanpassend aan wisselende omstandigheden;

po·ly·va·lent: 1 meer dan één waarde of werking bezittend 2 (scheikunde) een hogere valentie dan één bezittend.

In het tijdschrift Forum werd ongeveer vijftig jaar geleden over deze thematiek geschreven. Veel nummers van het expireerde blad zijn nog steeds krachtig in beeld en tekst; ondanks dat de Forum-nummers van Aldo Van Eyck en Herman Hertzberger erg gedateerd zijn, is het namelijk nog steeds erg relevant en verbonden met het vraagstuk over scholenbouw. Hertzbergers dynamische opvatting over flexibiliteit en polyvalentie sluit hier goed bij aan. Hij stelt dat ontwerpen van bouwwerken en steden verscheidenheid en verandering moeten kunnen verdragen zonder dat ze tot afbreuk en vernieuwing leiden. Hij beschrijft dit als volgt: 'Om veranderingen te kunnen doorstaan moeten gebouwde vormen zo gemaakt worden, dat ze meervoudig geïnterpreteerd kunnen worden d.w.z. meerdere betekenissen kunnen opnemen en ook weer afstaan, echter zonder dat hun identiteit daardoor wordt aangetast.'⁶

Hertzberger schrijft in zijn collegedictaat van de Technische Hoogeschool Delft (tegenwoordig Technische Universiteit Delft) 'Ruimte maken, ruimte laten' uit 1984 dat op het moment dat gebruikers andere bedoelingen hebben met de ruimte – dan bijvoorbeeld de architect oorspronkelijk in gedachten had – de ruimte niet haar identiteit verliest maar deze zelfs versterkt. Flexibiliteit is volgens hem geen oplossing, het leidt enkel tot neutraliteit en gebrek aan identiteit. Een flexibele ruimte draagt nooit de perfecte oplossing aan omdat deze nooit van alle flexibele elementen samen gebruik maakt. De ruimte biedt voor iedereen een geschikte oplossing maar voor niemand specifiek, een perfecte totaaloplossing bestaat volgens Hertzberger niet.⁷

Polyvalentie daarentegen, draagt verschillende te interpreteren oplossingen aan, zonder de elementen in de ruimte te veranderen. Hertzberger schrijft hierover het volgende: 'Om verschillende betekenissen te kunnen hebben moet iedere vorm interpreteerbaar zijn in die zin, dat hij wisselende rollen moet kunnen vervullen. Om daartoe ook inderdaad in staat te zijn moeten de betekenissen dan op zodanige wijze – als verborgen bedoeling – voorop gesteld zijn, dat zij er als provocatie in besloten liggen, dus zonder te zijn uitgesproken worden gesuggereerd.'⁸

In feite pleit Hertzberger voor dubbelgebruik. Flexibiliteit is vaak iets dat simpelweg toegevoegd kan worden, een ingrediënt op zichzelf. De uitdaging voor architecten is om één ruimte voor meerdere functies te gebruiken of twee elementen samen te voegen, waardoor – soms onbewust – nieuwe onderdelen ontstaan. Neem als voorbeeld Hertzbergers trap/tribune in Montessori College Oost (2000) in Amsterdam.

⁶ Herman Hertzberger, 'De wederkerigheid van vorm en programma' in: *Forum* 7, 1967, geciteerd van Herman Hertzberger en Erik Steenkist, 'Ruimte maken, ruimte laten. Deel B', *Vakgroep 13 Architectuurbeschuwing: Theorie en praktijk van het ontwerpen. Samenvatting colleges Architectuurbeschuwing 1973-1982*, TH Delft (1984), p. 61

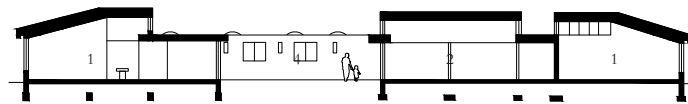
⁷ Herman Hertzberger en Erik Steenkist, 'Ruimte maken, ruimte laten. Deel B', *Vakgroep 13 Architectuurbeschuwing: Theorie en praktijk van het ontwerpen. Samenvatting colleges Architectuurbeschuwing 1973-1982*, TH Delft (1984), p. 60

⁸ Herman Hertzberger, 'De wederkerigheid van vorm en programma' in: *Forum* 7, 1967, geciteerd van Herman Hertzberger en Erik Steenkist, 'Ruimte maken, ruimte laten. Deel B', *Vakgroep 13 Architectuurbeschuwing: Theorie en praktijk van het ontwerpen. Samenvatting colleges Architectuurbeschuwing 1973-1982*, TH Delft (1984), p. 62

begane grond 1:500

klaslokaal	1
gemeenschapsruimte	2
speellokaal	3
patio	4
hoofdentree	5

doorsnede 1:500

Schoolhal RK Basisschool Klaverweide Roosendaal, Architectenbureau Sadée, De Bruijn en Van Keep, 1979

1.2 TYPOLOGIËN

Om een beeld op te roepen bij het scala aan gemeenschappelijke ruimtes in de Nederlandse en Vlaamse basisscholenbouw zijn de verschillende gemeenschappelijke ruimtes onderverdeeld in drie typologieën. Hierbij moet opgemerkt worden dat er veel tussenvarianten bestaan, de diversiteit is namelijk enorm. Mijn keuze om de gemeenschappelijke ruimte in drie typologieën te verdelen, zorgt ervoor dat het verhaal zo duidelijk mogelijk wordt weer te geven. De precedenten verderop in deze scriptie zijn hierop afgestemd.

SCHOOLHAL

De gemeenschappelijke ruimte in de vorm van een schoolhal is veelal onderdeel van de circulatieruimte, het is een overloopgebied van verschillende aangrenzende activiteiten. De ruimte staat vaak in contact met de entree zodat de gemeenschappelijke ruimte functioneert zoals bijvoorbeeld de foyer in de schouwburg dat doet: een plaats voor ontmoeting, conversatie, consumptie en gezamenlijkheid voor en na de voorstelling.

In tegenstelling tot bij de andere twee typologieën, hoeft de school niet binnengedrongen te worden om de gemeenschappelijke ruimte te betreden, bij binnenkomst is de ruimte ineens aanwezig. Rondom de schoolhal zijn de veelal publieke functies gesitueerd.

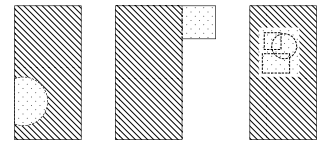
In een groot deel van Hertzbergers schoolgebouwen is de gemeenschappelijke ruimte vertolkt in een centraal ontmoetingscentrum. Voorbeelden hiervan zijn de, eerder genoemde, Apolloscholen (1983) in Amsterdam. Twee compacte basisscholen met een hoge, centrale ruimte, welke niet alleen de circulatie op de begane grond mogelijk maken, maar ook de circulatie in verticale richting. Rondom de centrale hal zijn alle klaslokalen gegroepeerd zodat er een gangloze school ontstaat. Twee andere scholen van Hertzberger waar hetzelfde karakter van de schoolhal is te herkennen zijn het Montessori College Oost (2000) in Amsterdam en De Titaan (2004) in Hoorn, welke helaas geen basisscholen zijn. Hertzberger ontwerpt in deze projecten opnieuw een hal die verwijst naar het plein van de historische binnenstad. Een ander voorbeeld van een basisschool met schoolhal als gemeenschappelijke ruimte is de Klaverweide (1979) in Roosendaal, ontworpen door Architectenbureau Sadée, De Bruijn en Van Keep. In deze school is de hal niet direct onderdeel van de circulatieruimte. De schoolhal – of in dit geval op tekening ‘gemeenschapsruimte’ genoemd – is afgezonderd van de circulatieruimte doordat er verschil is aangebracht in hoogte. De lager vormgegeven circulatieruimte dient als intermediair tussen de entree en de schoolhal.

AUTONOME RUIMTE

De autonome gemeenschappelijke ruimte maakt geen deel uit van het circulatiegebied en is daar zelfs zoveel mogelijk van afgezonderd. De gemeenschappelijke ruimte is in dit geval een (soms deels) afsluitbare ruimte, de ruimte kan dan dienst doen voor een groot pallet aan activiteiten.

Voordeel is dat kinderen zich in deze ruimte kunnen terugtrekken voor bijvoorbeeld remedial teaching en het voorbereiden en uitvoeren van culturele en creatieve activiteiten. Daarnaast worden activiteiten die buiten deze ruimte plaatsvinden niet onderbroken wanneer er gebruik gemaakt wordt van deze ruimte.

Als de gemeenschappelijke ruimte is afgesloten van de rest van het schoolse

Schematische weergave van de drie verschillende typologieën. Van links naar rechts; schoolhal, autonome ruimte en polyvalente ruimte.

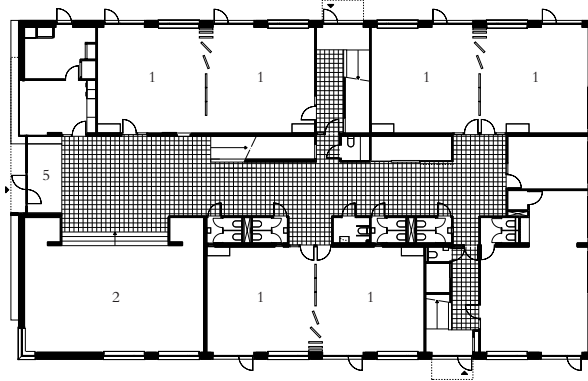
Halruimte in Montessori College Oost, Amsterdam, Herman Hertzberger, 2000. (Bron: Architectuurstudio HH)

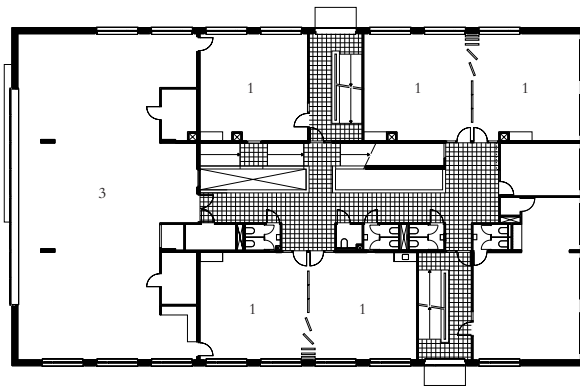
Halruimte in VMBO-scholen De Titaan, Hoorn, Herman Hertzberger, 2004. (Bron: Architectuurstudio HH)

Gemeenschapsruimte in basisschool de Klaverweide tijdens voorleeswedstrijd, 2010. (Bron: RK basisschool Klaverweide)

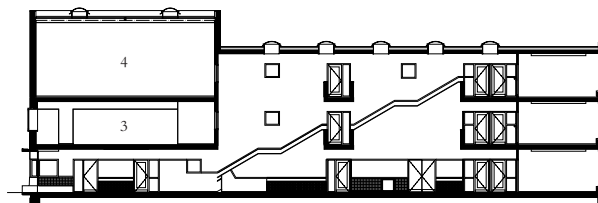
begane grond 1:500

eerste verdieping 1:500

- 1 klaslokaal
- 2 speellokaal
- 3 multifunctionele ruimte
- 4 gymzaal
- 5 hoofdentree

doorsnede 1:500

leven verdwijnt echter deels het publieke karakter. Flexibele wanden tussen de autonome gemeenschappelijke ruimte en andere ruimtes vergroten het publieke karakter voor een gedeelte, de ruimte is dan namelijk niet permanent afgesloten.

In sommige gevallen staat de autonome ruimte niet direct in verbinding met de school. De ruimte is dan volledig afgezonderd van het schoolgebouw. Een voorbeeld van een volledig autonome ruimte is de multifunctionele ruimte in basisschool Prinsehaghe (2004) in Den Haag, ontworpen door Geurst & Schulze architecten. De ruimte is het culturele hart van de school. Het gebruik van mobiele elementen resulteert in een ruimte die voor diverse activiteiten kan worden ingezet. Naast een kleine boekenhoek en keuken is de ruimte vrij in te delen. Deze ruimte wordt onder meer gebruikt voor muzieklessen, informatieavonden en opvoeringen.

Een ander voorbeeld dat de autonome gemeenschappelijke ruimte illustreert is de Vlaamse KA1/MS (2005) van ARJM Architecture in samenwerking met Kathy Vanhulle in Oostende. De belangrijkste eigenschap van de ruimte is de gelaagdheid van het aangrenzende programma. De ruimte is beneden maaiveld gesitueerd maar weet desondanks door het venster aan de gangzijde en de (semi)transparante kopzijdes contact te scheppen met haar omgeving. De kopse kanten van de ruimte zorgen tevens voor een grote hoeveelheid daglicht. De trap/tribune aan de achterzijde van de ruimte is een intermediair tussen het niveau van het achterliggende schoolplein en de ruimte. Door de pui tussen de trap/tribune en het schoolplein open te zetten wordt de ruimte onderdeel van het schoolplein. De ruimte fungeert niet als aula, daar is een aparte zaal op de eerste verdieping voor gedefinieerd. Als de pui open staat bij mooi weer wordt de trap/tribune echter wel gebruikt door overblijvers.

In het geval van een brede school is de gemeenschappelijke ruimte vaak een autonome ruimte zodat deze door verschillende instellingen gebruikt kan worden. In dit geval deelt de basisschool haar 'huiskamer' met de hele gemeenschap. Ook is het mogelijk om de ruimte te gebruiken voor niet-schoolse doeleinden zodat de school aan extra inkomsten komt. Voorbeelden hiervan zijn vergaderingen van de plaatselijke middenstand of kleinschalige tentoonstellingen.

In sommige gevallen is de sportzaal zo bedacht dat deze ook gebruikt kan worden voor andere niet-sportieve doeleinden. Economisch gezien is dit erg efficiënt.⁹ De kosten worden namelijk bespaard door de twee grootste programma's uit het programma van eisen samen te voegen.

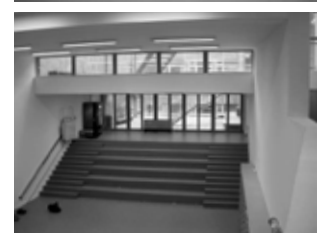
POLYVALENTE RUIMTE

Deze ruimte laat zich het lastigste als typologie indelen. De polyvalente ruimte kan zowel een autonome gemeenschappelijke ruimte als een schoolhal zijn, maar het kan ook een open – vrij interpreteerbare – ruimte in het hart van de school zijn. De belangrijkste eigenschap is dat de ruimte voor verschillende doeleinden gebruikt kan worden en in feite een kameleon is in gebruik. Belangrijkste voorwaarde is dat een element of ruimte nooit één rede heeft, er is of zijn altijd meerdere interpretaties mogelijk.

Ruimtelijk gezien zijn er dus verschillende functies mogelijk. Een tot de verbeelding sprekend model is het Franse 'salle polyvalente'. Een voorbeeld hiervan is een buurthuis, waar op het ene moment de ruimte zich leent voor een vlooiemarkt en er op het ander moment een bruiloft plaatsvindt.¹⁰

Multifunctionele ruimte in Prinsehagheschool.
(Foto's: Christian Richters)

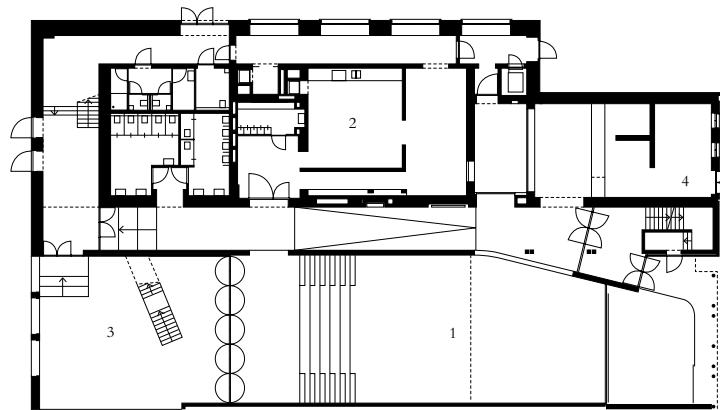
Verdiepte zaal in KA1/MS.
(Foto's: Jan Kempenaers)

⁹ Arno Lederer; Pampe, Barbara, *Raumpilot Lernen* (Stuttgart + Zürich: Karl Krämer Verlag GmbH + Co.) 2010, p. 106

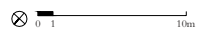

Polyvalente zaal met keuken in De Regenboog.
(Foto: Jan Kempenaers)

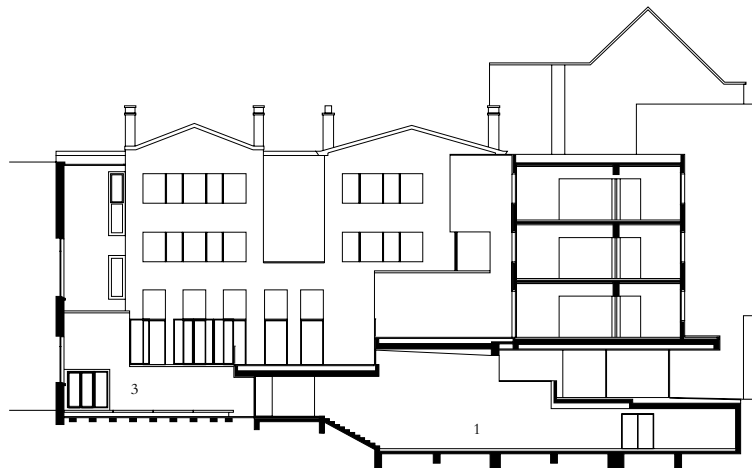
¹⁰ Rik Kuiper, 'Vrijheid binnen grenzen', *TU Delta 31, Universiteitsblad van de TU Delft*, 2002 <<http://www.delta.tudelft.nl/nl/archief/artikel/vrijheid-binnen-grenzen/2086>> [geraadpleegd 31 maart 2010]

begane grond 1:500

- 1 zaal
- 2 keuken
- 3 schoolplein
- 4 hoofdentree

doorsnede 1:500

Autonome ruimte Koninklijk Atheneum I - Middenschool I Oostende (BE), ARJM Architecture en Kathy Vanhulle, 2005
 (Bron: Guy Châtel et al., *De school als ontwerppoging* (Gent: A&S/ Books) 2007, bewerkt door auteur)

Basisschool De Regenboog (2006) in het Vlaamse Koekelare van Gino Debruyne illustreert de polyvalente ruimte wellicht het best. De gemeenschappelijke ruimte neemt werkelijk alle gemeenschappelijke functies van het hele schoolgebouw op zich, terwijl de veranderingen aan de ruimte gering zijn. Een flexibele wand scheidt de ruimte in een aula met keuken van een volledig vrije zone. De keuken is als een los object vormgegeven en bevestigd dat alles buiten haar grenzen bij de veelzijdigheid van de ruimte toe behoort. Ook zorgt het rode huisje in deze ruimte voor een duidelijke identiteit. Het deels overdekte schoolplein kan als extra bij de gemeenschappelijke ruimte getrokken worden als de pui open staat.

Het ongerealiseerde ontwerp voor een basisschool en Koninklijk atheneum (2005) in het Vlaamse Tervuren, ontworpen door Atelier Kempe Thill, laat een gelijkwaardige gemeenschappelijke ruimte zien. Alle klaslokalen zijn gegroepeerd rond een grote, hoge ruimte, geschikt voor diverse activiteiten. De intentie van de ontwerpers is dat het plein – of in hun woorden, het atrium – fungeert als een naar binnen gekeerd plein: ‘geïmplodeerde publieke ruimte’.¹¹ In de artist impressions is ruimte – op een paar spelende kinderen na – buitengewoon leeg gelaten, wat de suggestie wekt dat de ruimte nog wacht op invulling. Het gevaar van deze neutraliteit is dat het kan leiden tot gebrek aan identiteit.

1.3 HISTORIE

De ontwikkelingen in de laatste decennium van de scholenbouwgeschiedenis is voor een groot deel af te lezen aan de gemeenschappelijke ruimte.

Lange tijd was de school één van de weinig culturele plaatsen in het dorp of in de stad. Het hoofddoel was onderwijs maar daarnaast werd de school ook gebruikt voor verenigingswerk, geneeskundige diensten, voorlichtingswerk, politieke bijeenkomsten, als stemlokaal, enzovoorts.¹²

De school was samen met de kerk en het dorps huis dé gemeenschappelijke ruimte van het dorp of de buurt. Als de school zelf moest uitwijken voor een grote gemeenschappelijke activiteit dan gebeurde dat in de kerk of in het dorps huis.

Binnen de grenzen van de basisschool was tot na de Tweede Wereldoorlog de gymzaal de plaats waar alle gemeenschappelijke activiteiten plaatsvonden. In de periode na de oorlog werd het bewustzijn van samenhang tussen groepen mensen steeds groter. Allereerst nam de schoolhal de gemeenschappelijke functie op zich. Vervolgens verschoof de gedachte van het scheiden van functies naar een meer hybride plattegrond want niet alleen groepen mensen moesten samen werken, ook de ruimtes. Er ontstond een streven naar multifunctioneel bouwen waarbij de sociale betekenis steeds belangrijker werd. Deze verschuiving vond in de jaren zestig plaats, karakteristiek voor deze scholenbouw is de hoge mate van flexibiliteit binnen de schoolplattegrond en de toenemende multifunctionaliteit binnen de school.¹³

In de naoorlogse periode tot de jaren tachtig zijn er drie factoren van invloed geweest op de scholenbouw in Nederland: Allereerst de wederopbouwperiode in de jaren vijftig waarin plots een schrijnend tekort was aan scholen. Vervolgens zorgde de sociale verschuivingen intern voor veranderingen. Tot slot de onderwijskundige vernieuwingen in de jaren zestig en zeventig. Deze vernieuwingen blijven in de jaren tachtig aanhouden onder invloed van: ‘De invloed van de samenleving op het schoolonderwijs,

Polyvalente zaal met pui in De Regenboog.
(Foto: Jan Kempnaers)

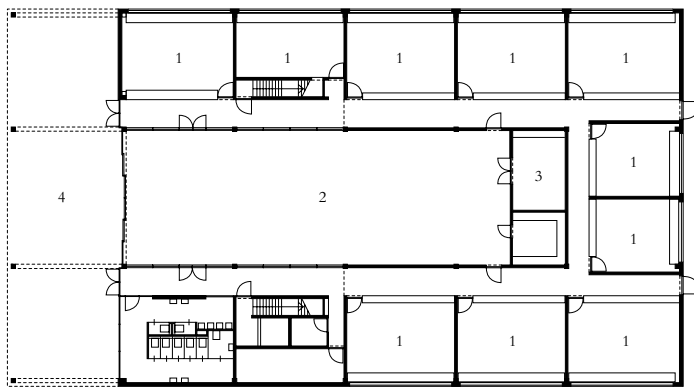
Artist Impression Basisschool en Koninklijk Atheneum Tervuren.
(Bron: André Kempe en Oliver Thill, *Atelier Kempe Thill* (Rotterdam: Uitgeverij 010) 2005)

¹¹ Guy Châtel, Van den Driessche, Van Gerrewey, Vanmeirhaeghe, Verschaffel, *De school als ontwerpogave, schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005* (Gent: A&S/ Books) 2007, p. 260

¹² C. van den Bosch, ‘Meerdoelig bouwen in de praktijk’, *Plan 9*, 1980, p. 19

¹³ W.P. Janssen, ‘Bouw geen scholen, bouw educatieve centra’, *Plan 9*, 1980, p. 29

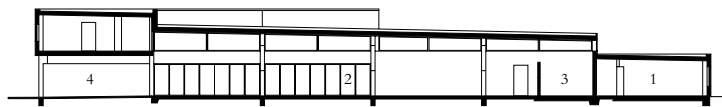
¹⁴ *ibid.*

begane grond 1:500

- 1 klaslokaal
- 2 zaal en refter
- 3 keuken
- 4 overdekt schoolplein

doorsnede 1:500

Polyvalente ruimte Bijzonder onderwijs De Regenboog Koeklare (BE), Gino Debuynne en architecten, 2006
 (Bron: Guy Châtel et al., *De school als ontwerpogave* (Gent: A&S/ Books) 2007, bewerkt door auteur)

de doorbraak van open naar gesloten onderwijs, de eis van levenslang leren, de moderne communicatiesystemen.’¹⁴

Begin jaren tachtig werden de lagere school en de kleuterschool samengevoegd tot basisschool, het was het moment waarop klassen groepen gingen heten. De omvorming was een grote operatie waarbij gelijktijdig flink bezuinigd moest worden. Deze omstandigheden zorgde ervoor dat dubbel ruimtegebruik zijn intrede deed.¹⁵

Begin jaren negentig worden de eerste computers op school geïntroduceerd. Korte computerlessen werden gegeven aan de kinderen van de bovenbouw, soms niet meer dan een half uur, er waren immers maar een paar computers aanwezig. Een eigen ruimte hadden computers nog niet, de gemeenschappelijke ruimte leende zich daar in die tijd nog prima voor.

In dezelfde periode wordt de brede school geïntroduceerd. Functies worden gebundeld en de gemeenschappelijke ruimte krijgt een nieuwe betekenis, het wordt het centrum voor alle voorzieningen.

¹⁵ Eric Frijters en Olv Klijn, 'Een eeuw scholenbouw' in: Janny Rodermond; Wallagh, Van der Leun, *Geen meter te veel. Agenda scholenbouw*, (Rotterdam: Stimuleringsfonds voor Architectuur) 2009, p. 56

1.4 HEDEN

Tegenwoordig wordt de gemeenschappelijke ruimte steeds verder gehergroepeerd met nieuwe op te nemen functies. Gevolg is een steeds meer complexer ingerichte gemeenschappelijke ruimte waarbij thema's als optimale bezetting en flexibiliteit centraal komen te staan.

Hier is Hertzbergers kritiek over flexibiliteit nog steeds overtuigend en enorm op zijn plaats: 'Flexibiliteit is schijnbaar inhaerent aan relativiteit, maar heeft in feite slechts te maken met onzekerheid; het niet kleur bekennen en het niet aandurven en daarom afschuiven van de verantwoordelijkheid die nu eenmaal verbonden is aan het stellen van iedere daad. Weliswaar past een flexibele opzet zich aan elk veranderd gegeven aan, maar zij zal voor géén enkel gegeven de meest geschikte oplossing leveren; zij zal op elk ogenblik iedere oplossing kunnen leveren behalve de meest geëigende. Flexibiliteit is dus de meetkundige plaats van alle ongeschikte oplossingen van een probleem.'¹⁶

De gemeenschappelijke ruimte als hart van de school lijkt door de huidige ontwikkelingen te transformeren in een multifunctionele ruimte, met als gevolg dat de ruimte zo neutraal wordt dat de identiteit verloren gaat.

Daartegenover staat dat het gebruik van de gemeenschappelijke ruimte voor culturele activiteiten nog steeds erg hoog geacht worden. Bij de keuze voor een basisschool blijken ouders veel waarde te hechten aan de maandafsluitingen die door de school worden georganiseerd.

¹⁶ Herman Hertzberger, 'Flexibiliteit en Polyvalentie', *Forum 3*, 1962, p. 117

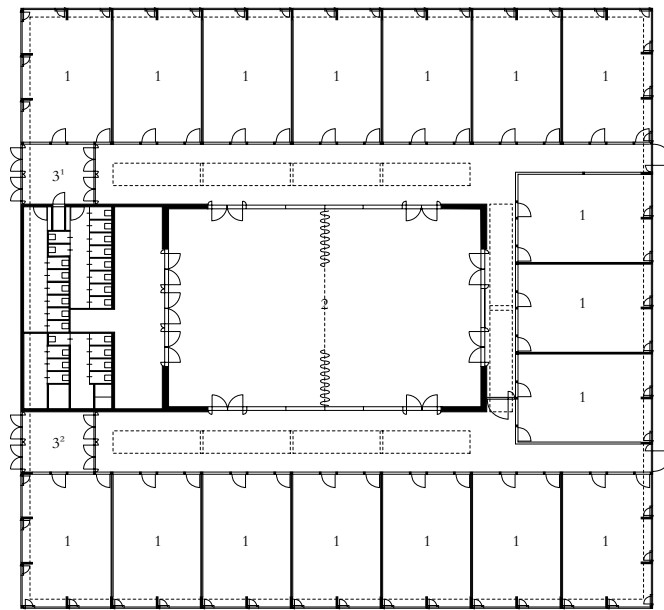
1.5 OVERBLIJVEN

Behalve dat de gemeenschappelijke ruimte tegenwoordig door culturele en creatieve activiteiten nog steeds een belangrijke taak vervult, wordt de taak als overblijfruimte ook steeds belangrijker.

Om de schaal van het overblijven in Nederlandse scholen duidelijk te krijgen, stelt Rineke van Daalen in 2005 het volgende: 'Per dag blijft ruim een half miljoen kinderen op de basisschool over. Vier keer per week, veertig weken per jaar. Ouders betalen daarvoor 70 miljoen euro op jaarbasis. Zeventigduizend mensen werken tussen de middag als overblijfkraft'.¹⁷

Voorheen was de middagpauze hetgeen waarvoor kinderen naar huis gingen. Christophe Van Gerrewy illustreert de overblijfactiviteit wellicht

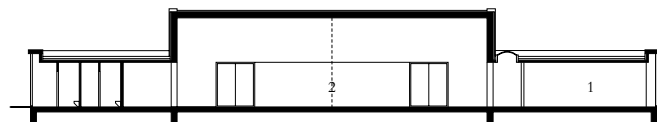
¹⁷ Rineke van Daalen, 'Een vergeten uithoek van de verzorgingsstaat: overblijven in Nederland', *NRC-Handelsblad*, 14 april 2005 <<http://home.medewerker.uva.nl/r.m.vandaalen/bestanden/NRCopinie.doc>> [geraadpleegd 30 mei 2011]

begane grond 1:500

- 1 klaslokaal
- 2 zaal
- 3 ¹ entree Koninklijk Atheneum
² entree basisschool

doorsnede 1:500

Polyvalente ruimte Basisschool en Koninklijk Atheneum Tervuren (BE), Atelier Kempe Thill, 2005
 (Bron: Guy Châtel et al., *De school als ontwerpprobleem* (Gent: A&S/ Books) 2007, bewerkt door auteur)

het best: ‘Een activiteit in de school die als een van de weinige ‘tot voor kort’, oorspronkelijk, het domein van de familie, het huis, de moeder toebehoorde’.¹⁸ Tegenwoordig is de traditionele relatie tussen thuis en school, opvoeden en onderwijzen, de afgelopen decennia erg veranderd.

In het begin van de jaren tachtig waren basisscholen verplicht om een ruimte voor overblijven beschikbaar te stellen, sindsdien is de hoeveelheid overblijvers gestegen.¹⁹ Vijftien jaar geleden was het slechts een ‘optie’ om kinderen te laten overblijven, de overblijfgroep was toen erg klein.

Later hebben de 24-uurs economie, het stijgende opleidingsniveau en arbeidsparticipatie van vrouwen en de groei van het aantal tweeverdienerhuishoudens ervoor gezorgd dat het overblijven een steeds meer geïntegreerd onderdeel is geworden van het schoolprogramma. Door deze omstandigheden is er tegenwoordig een groeiende vraag naar het een compleet dagprogramma: ‘Een coherent en doorlopend aanbod van onderwijs, opvang en vrijetijdsvoorzieningen van vroeg tot laat’.²⁰

De huidige ontwikkelingen in de tussenschoolse opvang hebben consequenties voor het gebruik van het schoolgebouw. Onderstaande tabel maakt inzichtelijk dat slechts de helft van alle Nederlandse basisscholen de gemeenschappelijke ruimte gebruikt voor overblijven. Dit zegt iets over de aanwezigheid en/of de kwaliteit van de gemeenschappelijke ruimte. Want als er een gemeenschappelijke ruimte in een school aanwezig is, dan mag worden aangenomen dat deze gebruikt wordt als overblijfvoorziening.

Onderstaande tabel geeft naar schooltype weer welke ruimte(n) gebruikt worden als overblijfvoorziening, (meer antwoorden mogelijk, in procenten)

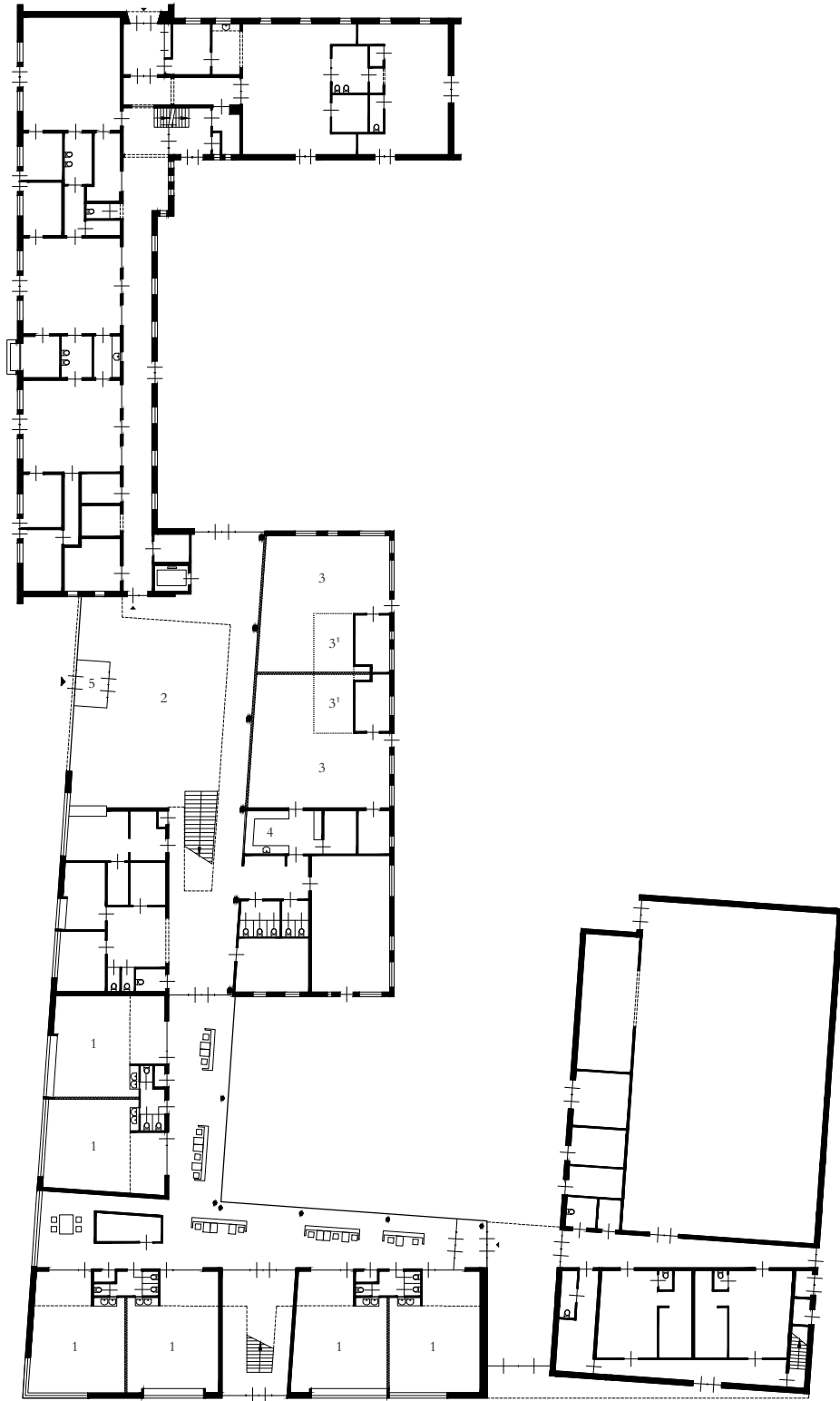
ruimte gebruikt als overblijfvoorziening	reguliere school (n=278)	brede school (n=73)	brede school (n=73)
- alle klaslokalen	24 %	30	25
- een aparte overblijfruimte die uitsluitend voor overblijven benut wordt	4	8	5
- een gemeenschapsruimte of aula	48	48	48
- een bepaald klaslokaal dat voor de middagpauze wordt gebruikt	21	25	22
- een klaslokaal of een andere ruimte die steeds voor wisselende doeleinden wordt gebruikt (film- en videovertoning, bijspreeklessen, handenarbeidlessen, e.d.)	17	16	17
- de gang/hoek	7	10	8
- anders	10	21	12

¹⁸ Christophe van Gerrewey, ‘De ‘elementen’ van de school-als-wereld: literaire fragmenten’ in: Châtel; Van den Driessche, Van Gerrewey, Van-meirhaeghe, Verschaffel, *De school als ontverpopgave, schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005* (Gent: A&S/ Books) 2007, p. 136

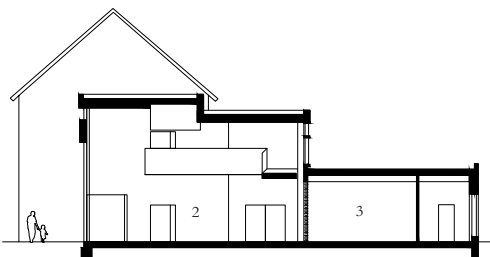
¹⁹ Willemijn Noordman, *Tussen school en opvang, een onderzoek naar de overdracht van kindgegevens tussen de basisschool en tussenschoolse opvang*, masterthesis sociologie Universiteit Utrecht (2009), p. 9

²⁰ Kees Bakker en Saskia van Oenen, ‘Vernieuwing van de pedagogische infrastructuur. Nieuwe kansen voor samenhang in onderwijs, opvang en opvoeding’ in: *Jeugd en Co 1*, 2007 <<http://www.onderwijsweb.hu.nl/~media/HU-ONDERWIJSWEB/Docs/Vernieuwing%20van%20de%20pedagogische%20infrastructuur.ashx>> [geraadpleegd 30 mei 2011]

(Bron: Frederik Smit et al., *Brood en spelen* (ITS - Radboud Universiteit Nijmegen) 2007, bewerking door auteur)

begane grond 1:500

doorsnede 1:500

- klaslokaal 1
- gemeenschappelijke ruimte 2
- speellokaal 3
- opklapbaar podium ¹
- keuken 4
- hoofdentree 5

2. PRECEDENTEN

Na het theoretische kader in het vorige hoofdstuk wordt in dit hoofdstuk de overstap gemaakt naar drie schoolvoorbeelden. Deze precedenten worden in dit hoofdstuk uitgebreid behandeld om de dagelijkse praktijk en de historie van de naoorlogse scholenbouwgeschiedenis inzichtelijk te maken. Tevens wordt hierbij de context beschreven, een belangrijk onderdeel dat scholen buitengewoon uniek maakt. De nadruk bij deze precedenten ligt uiteraard bij het thema over de gemeenschappelijke ruimte. Ze zijn naar typologie geordend. De gemeenschappelijke ruimte in Brede School Zwanehof is een voorbeeld van de schoolhal, de multifunctionele ruimte van Fatima Basisschool van de autonome ruimte en de gemeenschapsruimte van De Cortendijck van de polyvalente ruimte.

2.1 BREDE SCHOOL ZWANEHOF

Brede School Zwanehof is de nieuwste school uit de drie precedenten. De brede school toont de meest actuele ontwikkelingen in de scholenbouw. Ten eerste toont de brede school hoe is omgegaan met historische context, daarnaast is de hedendaagse tendens van multifunctioneel bouwen in het plan zichtbaar.

De bouw van Brede School Zwanehof maakt deel uit van een groot herontwikkelingsplan in de wijk Kalsdonk. Het is de eerste wijk die na de Tweede Wereldoorlog in Gemeente Roosendaal en Nispen gebouwd werd. Typerend voor naoorlogse wijken is de slechte bouwkundige staat van woningen, onveiligheid en onaantrekkelijkheid. Gevolg is dat deze wijken de laatste jaren in het hele land geherstructureerd worden, zo ook de wijk Kalsdonk.

Kenmerkend voor de wijk is de veranderende populatie waarmee de wijk sinds de oorlog te maken kreeg. Van origine werd de wijk bewoond door spoorwegambtenaren en fabrieksarbeiders, later veranderde de samenstelling van de wijk in veelal allochtone bewoners.²¹

Centraal in het herontwikkelingsplan is de brede school gesitueerd. De brede school biedt onderdak aan diverse voorzieningen en dient als katalysator voor de wijk. Het doel van een brede school is als volgt te omschrijven: 'De concentratie van voorzieningen leidt tot soepeler samenwerkingsverbanden en tot beter afstemming van zorg. Op de brede school kan het kind zich krachtiger ontwikkelen. Tegelijk wordt de sociale structuur van de buurt versterkt.'²²

De omgeving van de brede school kenmerkt zich door de mengeling van historische bebouwing en nieuwbouw. Achter de brede school is een Rooms-katholieke kerk gelegen, recent intern verbouwd tot gezondheidscentrum. Tussen de kerk en de brede school is nog een klooster in gebruik. Het meest zuidelijke deel van de brede school maakt tevens onderdeel uit van de historische bebouwing. Deze monumentale school dateert uit 1938 en is ontworpen door architecten- en ingenieursbureau Sturm; nog steeds een werkzaam bureau met een rijke ervaring in de scholenbouw.

De presidente van het 'Genootschap tot Opvoeding' geeft in 1937 opdracht voor het volgende: 'te doen bouwen een Zusterklooster met Kapel en aanhorigheden, zoomede een R.K. Lagere School met gymnastieklokaal en R.K. Naaischool en Bewaarscholen op een perceel bij de "H. Hartkerk" te Roosendaal.'²³

Actueel satellietbeeld Brede School Zwanehof met op voorgrond de entree.
(Bron: Bing Maps)

²¹ René Hermans, 'Kalsdonk was iets apart' naar een brede school in Zwanehof, (Roosendaal: Gemeentearchief Roosendaal) 2006, p. 2

²² Dolf Broekhuizen, 'Kern van buurt en kind, brede scholen in multifunctionele accommodaties' in: *de Architect*, oktober 2007, p. 72

²³ Gemeentearchief Roosendaal, bouwdoossier, dossiernummer 02557 D

De monumentale school is in 2006, gelijktijdig met de aangrenzende nieuwbouw, opnieuw in gebruik genomen. De kinderopvang, buitenschoolse kinderopvang en peuterspeelzalen zijn hierin ondergebracht. In de nieuwbouw is basisschool De Vlindertuin, een bibliotheek met mediatheek, een logopediepraktijk, een sportbureau en het schoolmaatschappelijk werk gehuisvest. Zowel de renovatie als de nieuwbouw zijn door Loxodrome architects & planners ontworpen.

De nieuwbouw reageert als het ware op de bestaande context. Net als het monumentale schoolgebouw omarmt het volume van het gebouw het schoolplein. De gangen van basisschool De Vlindertuin zijn rondom dit binnenplein gelegen en kijken hierop uit. Het naar binnen gekeerde schoolplein biedt bescherming maar zorgt tevens voor een beperkte geluidsbelasting naar de wijk.

De nieuwe en oude gebouwvleugel worden verbonden door een centrale gemeenschappelijke ruimte. Dit centraal ontmoetingscentrum staat direct in contact met de hoofdentree en valt onder te verdelen in de typologie 'schoolhal'. De ruimte functioneert als een verbinding tussen, aan de ene kant, de functies voor de jongste gebruikers in het gerenoveerde gebouw. Aan de andere kant legt de ruimte een verbinding met de basisschool en alle publieke ruimtes die rondom de ruimte gesitueerd zijn. Niet alleen de begane grond legt de relatie tussen de twee vleugels, in de gemeenschappelijke ruimte is ook een brug aangebracht om een verbinding te maken. Bovenaan de trap is de bibliotheek met tegenovergelegen mediatheek gesitueerd.

De gemeenschappelijke ruimte wordt gebruikt voor voor-, tussen- en naschoolse opvang. Ouders hebben namelijk de mogelijkheid om kinderen van 's morgen half acht tot 's avonds zes uur op school onder te brengen. Daarnaast is de ruimte een ultieme plek van samenkomst voor kinderen, leerkrachten, ouders en buurtbewoners. Opvallend is dat de ruimte zodanig publiek aanvoelt, dat de ouders voor de schoolbel gegaan is, het gebouw vast betreden; een bijkomstigheid waar de leerkrachten niet altijd even blij mee zijn.

Achter de gemeenschappelijke ruimte zijn twee speellokale gesitueerd. Deze lokalen zijn begrensd door flexibele wanden, als de wanden zijn opgezet ontstaat er één grote gemeenschappelijke ruimte. De flexibele wanden worden met regelmaat gebruikt bij avonden voor ouders, grote bijeenkomsten en feesten. De speellokale beschikken beide over een opklapbaar podium maar als de tussenliggende wand is opgevouwen bevat de gemeenschappelijke ruimte een groot podium.

Basisschool De Vlindertuin beschikt over extra brede gangen. De gangen zijn met opzet breed gehouden zodat de gang functioneert als een soort gemeenschappelijke werkruimte. In het midden van de gang staan meubels waarin werkplekken of water- en zandtafels zijn opgenomen. De meubels zijn hoog genoeg om kinderen een schutplaats te bieden zodat naast groepswork ook individueel gewerkt of begeleid kan worden. Aan de achterzijde van de meubels bestaat de mogelijkheid om jassen en tassen op te hangen.

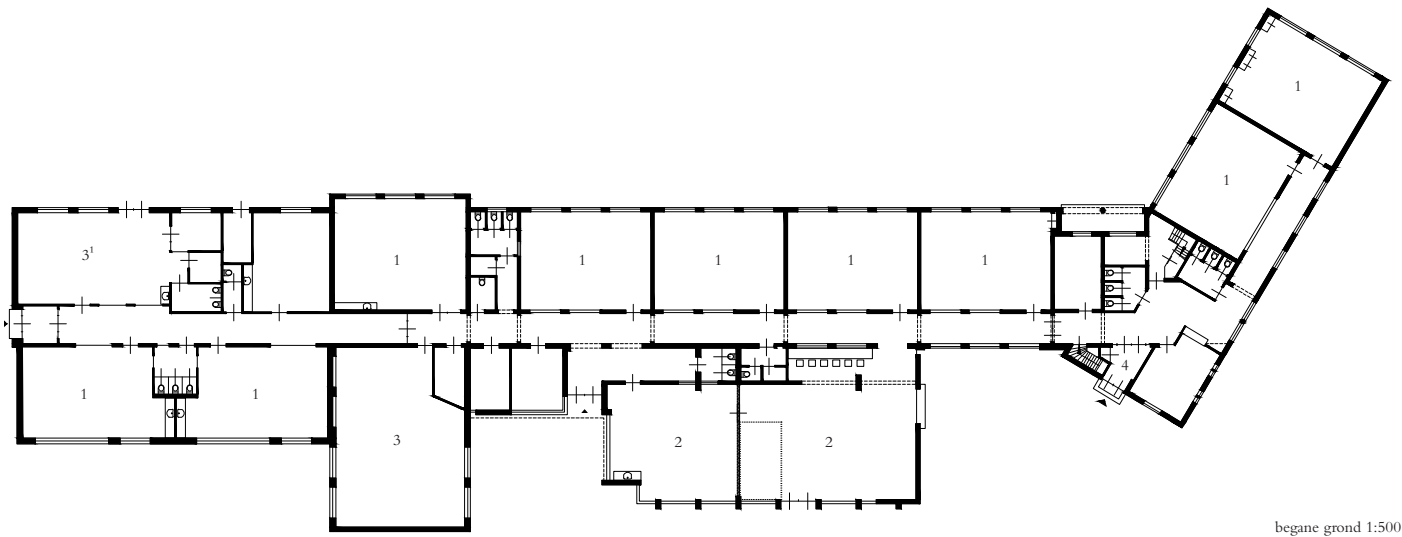
Nadelig is dat een groot gedeelte van de gang op het zuiden georiënteerd is. De architect heeft gepoogd om de gevel semitransparant te materialiseren om oververhitting te voorkomen, helaas is dit niet goed tot uitwerking gekomen en is een omvangrijk koelsysteem het gevolg geweest.

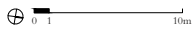
De gemeenschappelijke ruimte met openstaande wanden en neergelaten podia.
(Bron: Loxodrome architects & planners)

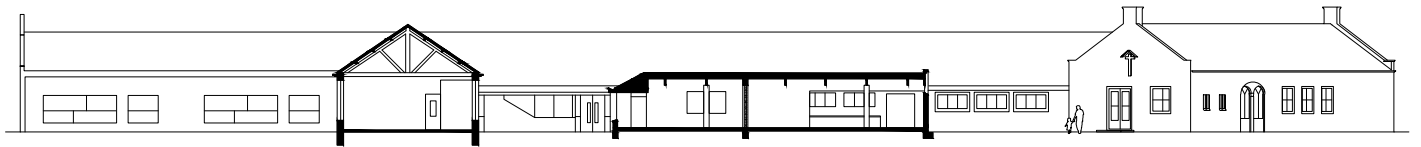
Kapstokken en mogelijkheid voor werkplekken in meubels.
(Foto: Control Media, Loxodrome a&P)

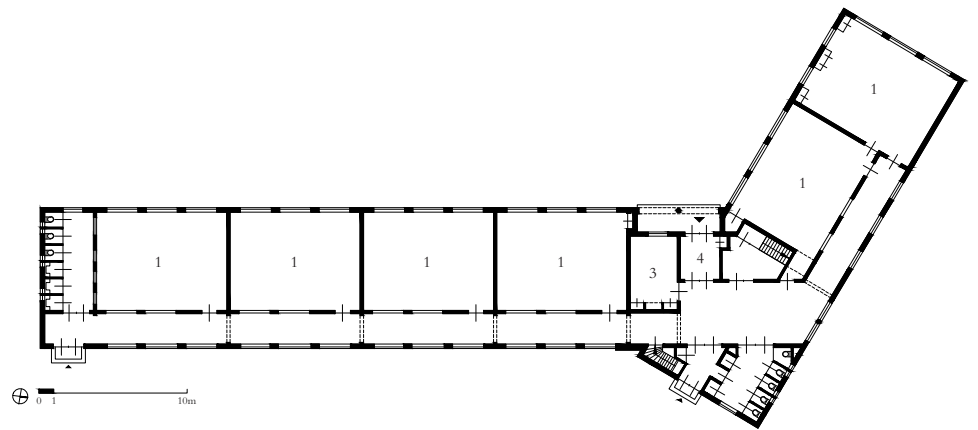
begane grond 1:500

- 1 klaslokaal
- 2 ruimte voor meervoudig gebruik
- 3 zaal
- 3' peuterspeelzaal
- 4 hoofdentree

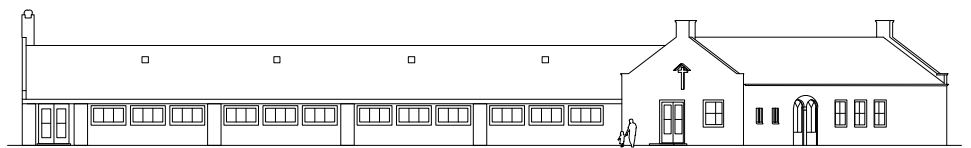
doorsnede 1:500

begane grond 1:500 (1952)

- 1 klaslokaal
- 2 hoofdenkamer
- 3 hoofdentree

aanzicht 1:500 (1952)

De gemeenschappelijke ruimte en bijbehorende speellokken van Brede School Zwanehof getuigen van een uiterst flexibele opzet. In termen van flexibiliteit is de ruimte zeer gunstig ingedeeld, de ruimte biedt immers voor elk gebruik een *specifieke oplossing*. Dat bewijzen de flexibele wanden, het opklapbaar klimrek en het opklapbaar podium.

In termen van polyvalentie lijkt de hal door zijn onduidelijk gedefinieerde functie polyvalent, in werkelijkheid is de ruimte echter dermate neutraal dat een duidelijk identiteit ontbreekt.

Daarnaast dragen de speellokken verschillende specifieke functies aan. Een ander programma voor de ruimte – zoals bijvoorbeeld als handenarbeidlokaal; wat ontbreekt in het gebouw – is mede door de gecoate vloer en het ontbreken van wastafels ondenkbaar. Niet alle denkbare functies zijn dus mogelijk, alleen de meest specifiek afgestemde gebruiken.

Speelruimte met opgeklapt podium, aan de rechterzijde is de flexibele wand zichtbaar.

2.2 FATIMA BASISCHOOL

De 'Fatimaschool' laat prachtig zien hoe de onderwijskundige vernieuwingen van de laatste vijftig jaar van invloed zijn geweest op het schoolgebouw. De vele tekeningen die in de loop der jaren gemaakt zijn, zijn niet alleen een levensverhaal van de school zelf, maar zeggen ook veel over de historie en problematiek van basisscholen in Nederland.

De school vindt zijn oorsprong in een jongensschool, een zesklassige school gebouwd voor de Fatimaparochie in de gelijknamige Fatimawijk. Dit stedenbouwkundige plan voor een nieuw parochiecentrum, een compleet nieuwe wijk met een kerk, pastorie en een rooms-katholieke school, is ontworpen door stedenbouwkundige Pieter Verhagen. Verhagen speelde een belangrijke rol in de naoorlogse wederopbouwperiode en was ook verantwoordelijk voor uitbreidingen van het zwaar beschadigde Rotterdam.²⁴

Toevalligerwijs zijn de uitbreidingsplannen daterend van 1936 en 1937 van de gemeente Roosendaal en Nispen tijdens het bombardement in Rotterdam verloren gegaan, waardoor ook de plannen van de school pas een half decennia later tot uitvoering kwamen.²⁵

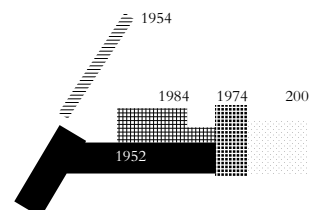
De eerste bouwtekeningen dateren uit het jaar 1951, waarop staat vermeld dat de broeders van St.-Louis opdracht geven voor het bouwen van een jongensschool, toen nog voluit de 'Onze-Lieve-Vrouw van Fatimaschool' genaamd. Het ontwerp is opnieuw door 'architecten en ingenieursbureau Sturm' getekend. Het bureau verrichtte in een later stadium nog een aantal aanpassingen van het schoolgebouw.

Meest karakteristiek aan de school is rustige ligging en de klassieke programmatische opbouw van de school. Alle klaslokken zijn aan een lange gang gelegen, welke een klein knik maakt ter plaatse van de entreezone. De klaslokken zijn erg licht omdat het licht niet alleen via de linkse kant van het klaslokaal doordringt maar ook via de gang.

Ruimtelijk gezien verdeelt de entreezone het aantal klaslokken in tweeën; twee klaslokken in de kop van het schoolgebouw en vier klaslokken ten zuiden hiervan. De knik is een verbijzondering van de plattegrond en fungeert als een heus kruispunt, de 'hoofdenkamer' heeft het overzicht over de entree en ook alle nevenfuncties zijn hier gelokaliseerd.

Actueel satellietbeeld Fatima Basisschool. (Bron: Bing Maps)

De Fatimaschool met op voorgrond het eerste schoolhoofd, broeder Raymundus. (Bron: Van Broekhoeven et al., *Jubileumgids Fatimaschool*, 2002)

²⁴ Marinke Steenhuis, 'Pieter Verhagen - Specialist in stadsuitbreiding', *NAi, Bekijk de collectie* <http://www.nai.nl/collectie/bekijk_de_collectie/item/_pid/kolom2-1/_rp_kolom2-1_elementId/1_260086> [geraadpleegd 20 juni 2011]

²⁵ Toon Vroegrijk, 'Het allereerste begin' in: Rien van Broekhoven; De Leeuw, Vroegrijk, '50 jaren in woord en beeld', *Jubileumgids 2002, Roosendaal*, p. 14

Alle klaslokalen zijn door de gang afgezonderd van het schoolplein en kijken uit over het gazon. Aan de andere kant van de gang is het schoolplein gelegen, dit plein is ingekaderd door een groene omgeving, het schoolgebouw en daarnaast vanaf 1954 door een rijwielberging. In datzelfde jaar wordt bij de gemeente een verzoek ingediend voor een nieuw voetbal- en hockeyveld want van een gymzaal was toen in de verre omtrek geen sprake.²⁶

Begin jaren zeventig wordt het lager onderwijs binnen de parochie gemengd, de meisjes zaten namelijk voorheen op de Sint-Josephschool, een straat verderop.

In deze periode worden plannen gemaakt voor het uitbreiden van de school. Een 'speelleerlokaal' en een hoge ruimte voor meervoudig gebruik met een klein keukentje worden aangebouwd. De ruimte voor meervoudig gebruik is op dat moment de gemeenschappelijke ruimte van de school en fungeert dankzij het keukentje ook als handenarbeidlokaal.

In de jaren voor de uitbreiding wordt voor grote evenementen nog uitgeweken naar het tegenover gelegen Fatimahuis, behorende bij de Fatimakerk.

In 1984 verandert de Fatimaschool van een lagere school naar een basisschool, wat inhoudt dat de kleuterschool onderdeel gaat uitmaken van het geheel. De komst van de kleuters betekent niet alleen dat de school uitgebreid moet worden, er worden ook nieuwe voorschriften aan de school gesteld. Het gevolg hiervan is dat de bestaande ruimte voor meervoudig gebruik een nieuwe gymzaalvloer krijgt en verandert in een spellokaal. Een nieuwe ruimte voor meervoudig gebruik en een extra werklokaal worden aan de oostzijde van de school gebouwd. De nieuwe ruimte voor meervoudig gebruik doet in deze periode onder andere dienst als handenarbeid- en overblijflokaal. Basisscholen zijn sinds deze periode namelijk verplicht om ruimte te bieden aan overblijvers tijdens de middagpauze.

In 2003 maakt de Fatimaschool de laatste grote ontwikkeling door om de groeiende vraag naar meer ruimte op te vangen. De school wordt aan de zuidzijde uitgebreid met twee kleuterklassen en een peuterspeelzaal.

Een paar jaar later wordt een laatste ingreep in de ruimte voor meervoudig gebruik gedaan, de tussenwand kan vanaf dan geopend worden en de twee schakelbare ruimtes worden 'multifunctionele ruimtes' genoemd. Veel kwaliteit wordt behaald door het wijzigen van ramen in buitendeuren. De grens tussen het schoolplein en de multifunctionele ruimte is door deze kleine verandering veel kleiner gemaakt, overblijvers kunnen direct het schoolplein op, in plaats van eerst door de gang naar de hoofdentree te moeten hollen. Ook heeft de vernieuwde ruimte een computerhoek en een flexibele wand om van twee ruimtes één te maken. Helaas wordt deze in de praktijk niet veel gebruikt omdat de naastgelegen ruimte een permanente plaats is geworden voor de buitenschoolse opvang. De buitenschoolse opvang heeft haar eigen materiaal en de ruimte is permanent ingericht.

Momenteel herbergt de grootste multifunctionele ruimte veel verschillende functies. De multifunctionele ruimte is de gemeenschappelijke ruimte van de Fatimaschool en is als typologie onder te verdelen onder de noemer 'autonome ruimte'. Wel ontstaat er in de praktijk enigszins ruis omdat de computerhoek in contact staat met de ruimte en niet afsluitbaar is. De

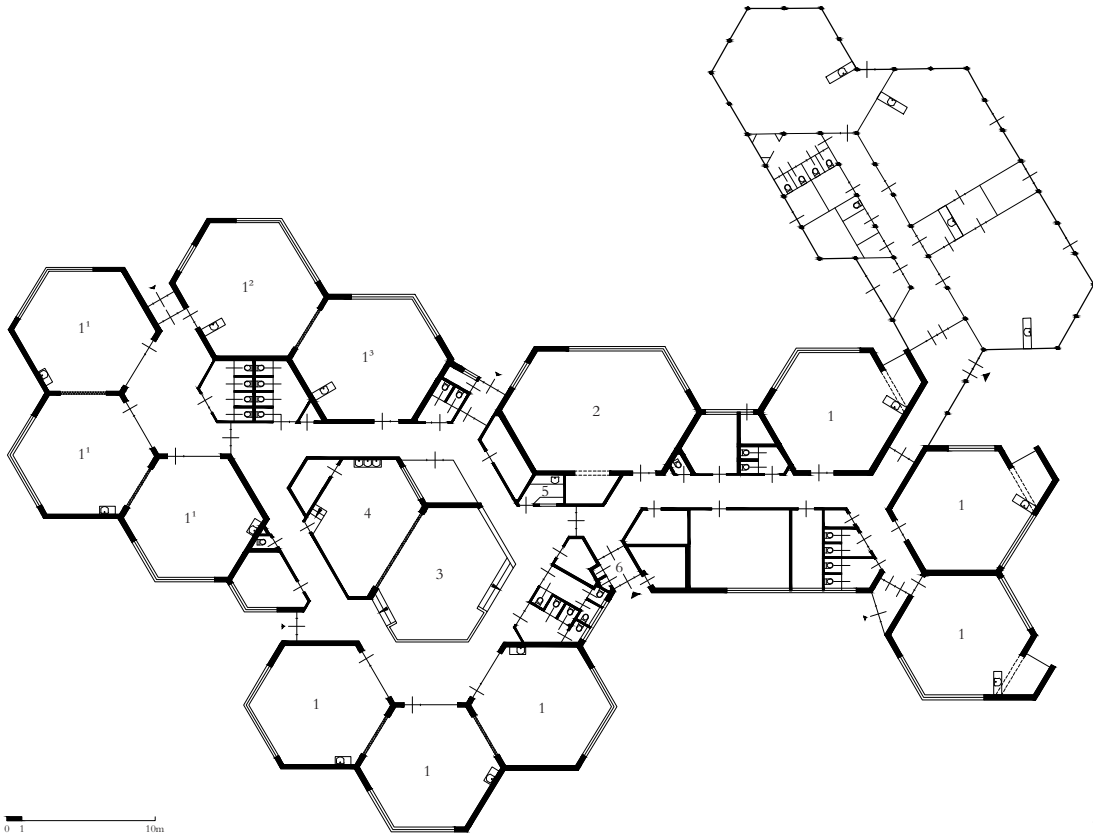

Beeld van het exterieur van de uitbreiding, op voorgrond het 'speelleerlokaal', 1985.
(Bron: De Leeuw en Vroegrijk, *Jubileumgids Fatimaschool*, 1992)

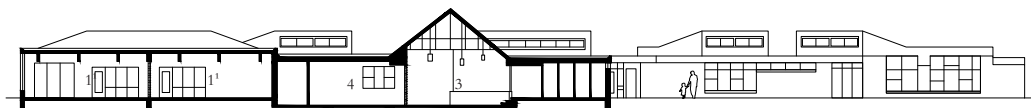
Luchtfoto Fatimaschool in 1989.
(Bron: *Gemeentearchief Roosendaal*, ARCH 457, DeltaPhot Luchtfotonegatieven 1977-1992, depot A, rek 101/22)

²⁶ Sjeef de Leeuw, 'Het schoolgebouw' in: Rien van Broekhoven; De Leeuw, Vroegrijk, '50 jaren in woord en beeld', *Jubileumgids 2002*, Roosendaal, p. 191

begane grond 1:500

- 1 klaslokaal
- 1' dependance o.b.s. De Klimroos
- 2 speel-leerlokaal buitenschoolse opvang
- 3 speel-leerlokaal buitenschoolse opvang (gezamenlijk gebruik)
- 2 speelzaal
- 3 gemeenschapsruimte
- 4 handenarbeidlokaal
- 5 keuken
- 6 hoofdentree

doorsnede 1:500

computerhoek wordt door een grote kolom en afwijkende plafondhoogte afgezonderd van de ruimte. Hier vindt computerles en individuele begeleiding plaats.

De gordijnen achterin verraden dat de ruimte omgetoverd kan worden tot een heus theater. Daarnaast fungeert de ruimte als aula, als docentenkamer bij studiemiddagen en grote vergaderingen, als feestzaal bij vieringen en andere gezamenlijke activiteiten, als leesruimte en als handenarbeidlokaal.

De huidige multifunctionele en naastgelegen ruimte van de Fatimaschool laten zien dat gebruikers de inrichting van gebouwen altijd anders kunnen interpreteren dan dat de architect voor ogen had. Oorspronkelijk was het idee van de ontwerper om twee ruimtes onafhankelijk van elkaar te laten functioneren. Door het plaatsen van een flexibele wand werd het mogelijk de ruimte met enige regelmaat te vergroten tot één grote ruimte.

Toekomstvoorspellingen zijn lastig te maken, maar een *open plattegrond* met veel *speelruimte* kan in de toekomst alle kanten nog uit.

Hans Ibelings, wie een bijdrage heeft geleverd aan het ontwerponderzoek 'De school in de 21ste eeuw', stelt dat toekomstvoorspellingen vaak meer over het verleden dan over de toekomst zeggen: 'Zodra in architectuur de toekomst een vorm moet krijgen, is deze vrijwel altijd open en flexibel, als (bewust of onbewust gebruikte) metafoor dat het onbekende dat voor ons ligt nog nauwelijks is in te vullen.'²⁷

De flexibele wand in de multifunctionele ruimte van de Fatimaschool staat daarom wellicht symbool voor het grote onbekende van de toekomst. Vooral met de gedachte aan de toenemende vraag naar voor-, tussen- en buitenschoolse opvang op basisscholen.

2.3 BASISSCHOOL DE CORTENDIJK

Basisschool De Cortendijk is een school die sinds de bouw van de school in 1975, ondanks de vele ontwikkelingen in het onderwijs, zonder inwendig grote bouwkundige veranderingen te ondergaan, heeft kunnen voortbestaan. Een sterk ruimtelijk concept ligt hieraan ten grondslag.

De Cortendijk is een kleine basisschool, gesitueerd in de relatief jonge wijk Kortendijk te Roosendaal. De school is in een ruime groenvoorziening gelegen, in het hart van de wijk. Het architectonisch concept 'natuur' en 'bij en erbij' is in de school duidelijk af te lezen aan de natuurtinten van de school en de honingraatstructuur van de plattegrond. Verder waren er een aantal jaar geleden nog moestuintjes naast de school te vinden en was de patio naast de gemeenschapsruimte als vogelkooi of bloementuintje ingericht.

In het onderwijs worden ook onderwijsmethodes gehanteerd binnen het kader van de natuur. De onderbouw maakt gebruik van de methode 'leefwereld' en de bovenbouw past de methode 'natuurlijk' toe. Daarnaast zijn er nog tal van activiteiten waarbij de natuur centraal staat.²⁸

Meest karakteristiek aan De Cortendijk is de zeshoekige vorm van de ruimtes. Door de geleiding van deze min of meer onafhankelijke ruimtes ontstaat hiertussen een passageachtig gangenstelsel met verschillende kruisingen en entrees. De school wekt zo meer de indruk van een klein stukje stad dan van een gebouw.

²⁷ Hans Ibelings, 'De gemaksschool. Een perspectief voor de 21ste eeuw' in: Kees de Graaf en Hans Ibelings, *De school in de 21ste eeuw, ontwerponderzoek Staro 2003-2004*, (Amsterdam: Staro) 2005, p. 22

Actueel satellietbeeld basisschool De Cortendijk. (Bron: Bing Maps)

Basisschool De Cortendijk in aanbouw. (Foto: Thom van Amsterdam, Brabants Nieuwsblad)

Het concept is tot in de kleinste details uitgewerkt.

²⁸ Basisschool De Cortendijk, *schoolgids*, <<http://www.decortendijckkpo.nl/Schoolgids/Schoolgids%20CD%202010-2011%20def.pdf>> [geraadpleegd 28 juni 2011]

In het midden van het gangenstelsel is een centraal gebied gesitueerd, bestaande uit een handenarbeidlokaal en een gemeenschapsruimte.

Omdat het bouwvolume van de school bestaat uit een conglomeraat van kleine elementen, oogt de school alles behalve grootschalig. Tussen gebundelde elementen, welke de klaslokalen en speelzaal herbergen, ontstaan weer kleinere elementen waarin de nevenfuncties en diverse entrees zijn opgenomen.

De ongebreidelde vorm van de school zorgt niet alleen vanbinnen voor een aantrekkelijke vormtaal, het exterieur is hierdoor ook erg representatief voor een basisschool. De school kent namelijk geen duidelijke voor- of achterkant, alle gevels zijn identiek en in die zin gelijkwaardig. Zelfs een duidelijk hiërarchie is niet te ontdekken aan de entrees, elke entree is gelijk in schaal en weergave.

Het schoolgebouw is ontworpen door Architecten-bureau Van Oorschot en Van Poucke. In het ontwerp ging men er vanuit dat De Cortendijck een Jenaplan school zou worden, deze vernieuwende onderwijsvorm is echter op De Cortendijck nooit echt van de grond gekomen. Wel maakt de school nog steeds dankbaar gebruik van de kwaliteiten die het gebouw hierdoor heeft verkregen.

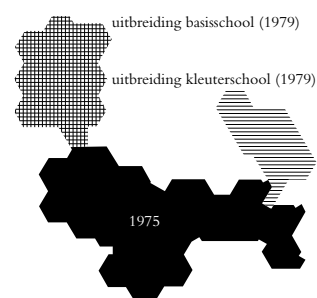
Karakteristiek voor het Jenaplan is het model dat bestaat uit het samengaan van componenten. Deze componenten kunnen worden gezien als de bouwstenen voor een optimale pedagogische omgeving. Eén van deze componenten is de stamgroep. De stamgroep is een klas van kinderen van drie opeenvolgende schooljaren, heteroog naar leeftijd, geslacht, begaafheidsniveau en sociale herkomst. Elke stamgroep beschikt over een eigen lokaal, ingericht als woonvertrek.²⁹

Oorspronkelijk was elke verblijfsruimte in De Cortendijck voorzien van vloerbedekking om het huiskamereffect te vergroten. Tegenwoordig is dat nog plaatselijk terug te vinden in de directiekamer en gemeenschapsruimte. Twee clusters (stamgroepen) van drie elementen zijn aan de west- en zuidkant van De Cortendijck nog steeds af te lezen op de plattegrond.

Vier jaar na de oprichting was de school genoodzaakt om de school tijdelijk uit te breiden. Rothuizen - Visker Architecten maakte in 1979 een plan om twee semipermanente gebouwdelen aan het bestaande plan toe te voegen. Aan de zuidzijde kwam een uitbreiding voor de basisschool en aan de westzijde een uitbreiding voor de kleuterschool. In die periode (1977-1981) wordt in de politiek namelijk speciale aandacht besteed aan kinderopvang.³⁰ De uitbreiding van de basisschool is opnieuw een bundeling van zeshoekige ruimtes. Door het krimpende leerlingenaantal en het slechte onderhoud aan het gebouw is deze tijdelijke uitbreiding in 2002 gesloopt. Gelijktijdig is peuterspeelzaal 'Peuterdijk' bij de uitbreiding van de kleuterschool ingetrokken.

De gemeenschapsruimte van De Cortendijck is een echte polyvalente ruimte. De ruimte laat zich zonder grote ingrepen gemakkelijk aanpassen aan een veelvoud van activiteiten. Belangrijk hierbij is dat de ruimte ook daadwerkelijk uitdaagt om de ruimte zo gevarieerd mogelijk te gebruiken. Met een beetje fantasie is elk scenario denkbaar.

Karakteristiek aan de gemeenschapsruimte is, zoals in de rest van het schoolgebouw, de zeshoekige vorm. Elke zijde van de zeshoek omarmt als

²⁹ E. Pelosi, 'Onderwijsvormen en schoolgebouw', *Plan* 9, 1980, p. 52

³⁰ Willemijn Noordman, *Tussen school en opvang, een onderzoek naar de overdracht van kindgegevens tussen de basisschool en tussenschoolse opvang*, masterthesis sociologie Universiteit Utrecht (2009), p. 10

het ware de gemeenschapsruimte waardoor er een heus centrum ontstaat. De hoogte van het centrum wijkt af ten opzichte van de rest van de school en kenmerkt zich door het zadeldak, wat de sfeer van een huis of thuis visueel maakt. Ook is het centrum met drie treden verdiept en wordt daarom door kinderen en leerkrachten 'de kuil' genoemd.

De afscheiding door de flexibele wand zorgt ervoor dat de gemeenschapsruimte afgezonderd is van het handenarbeidlokaal. Bij grootschalige activiteiten kan de wand opengezet worden zodat er een grote gemeenschappelijke ruimte ontstaat. De ruimte leent zich dan prima voor bijvoorbeeld musicals. Op de plaats waar de vouwwand zich bevindt, kan dan een decor geplaatst worden waarachter de kinderen zich kunnen omkleden en in spanning kunnen wachten tot ze hun acteerkunsten mogen vertonen. De gemeenschapsruimte functioneert in deze situatie als een overdekt amfitheater met een prachtig functionerend toneel.

Behalve voor opvoeringen wordt de gemeenschapsruimte gebruikt voor werkzaamheden achter de computer, overblijven en vieringen. Ook is de circulatieruimte ten zuiden van het centrum breder gehouden zodat er ook ruimte is voor een boekenhoek.

Met kerst functioneert de ruimte als heus restaurant, de aangrenzende keuken maakt dan ook onderdeel uit van het geheel en wordt in dezelfde mate versierd als de gemeenschapsruimte.

De gemeenschapsruimte van De Cortendijck is een voorbeeldige gemeenschappelijke ruimte met een duidelijke identiteit. De ruimte is in staat om, eenvoudig als hij is in ruimtelijke zin is, aan praktisch alle wensen te voldoen. De identiteit leent de ruimte niet alleen aan de vorm maar ook aan de wijze waarop hij ingericht is. Het masker boven de flexibele wand en de roodgeschilderde piano zijn hier sprekend voorbeeld van.

De Cortendijck is een goed voorbeeld van een school die ondanks allerlei onderwijskundige veranderingen toch een lange *houdbaarheid* heeft weten te houden. De kracht van het ruimtelijk concept is dat de verschillende ruimte-elementen afzonderlijk maar ook geschakeld zijn te gebruiken. In feite kennen de klaslokalen ook een graad van polyvalentie. De verschillende elementen kunnen namelijk, indien nodig, elkaars rol overnemen en dat betekent een sleutel tot opneembaarheid van verandering. Het actuele gebruik van het schoolgebouw toont dit aan. Momenteel heeft de school met een krimpend leerlingen aantal te maken, drie klaslokalen fungeren nu als dependance van een dichtbijgelegen openbare basisschool. Ook de komst van de buitenschoolse opvang schikt in het bestaande plan.

De Cortendijck bewijst door zijn polyvalentie in de klaslokalen en gemeenschapsruimte dat een basisschool langdurig optimaal kan functioneren zonder grote ingrepen te verrichten. In een relevant interview in het ontwerponderzoek 'De school in de 21ste eeuw' keurt Carel Weeber het idee dat architecten zich druk maken over ontwikkelingen en onderwijskundige veranderingen dan ook af: 'Waarom zouden schoolontwerpen iets te maken moeten hebben met de voortdurende vernieuwingen in het onderwijs? De ideeën over onderwijs in dit land fluctueren elke vijf jaar, terwijl de gebouwen er minimaal vijftig jaar staan.'³¹

³¹ Carel Weeber, 'De multiculturele school, een pleidooi voor diversiteit', in: Kees de Graaf en Hans Ibelings, *De school in de 21ste eeuw, ontwerponderzoek Staro 2003-2004*, (Amsterdam: Staro) 2005, p. 65

CONCLUSIE

Uit de precedenten en de kort toegelichte voorbeelden is gebleken dat de ingrediënten voor een polyvalente ruimte een goede gemeenschappelijke ruimte oplevert. Basisschool De Cortendijck is hier een sprekend voorbeeld van. Niet alleen de gemeenschappelijke ruimte is polyvalent, daarnaast hebben ook de klaslokalen een polyvalente eigenschap.

Het tempo waarin onderwijskundige vernieuwingen de afgelopen decennia aangediend hebben zijn amper van invloed geweest op het schoolgebouw. Dat is niet vanzelfsprekend, de gemeenschappelijke ruimte van de Fatimaschool heeft daarentegen veel verbouwingen doorgemaakt om de transformaties bij te kunnen benen.

Niet alleen vernieuwingen en veranderingen vragen om polyvalent opgezette ruimtes. Ook het dubbelgebruik van ruimtes vraagt om meerder te interpreteren polyvalente ruimte. Dat weerspiegelt het centrale gedeelte van Brede School Zwanehof op tegengestelde wijze. De spellokale zijn uiterst neutraal en flexibel vormgegeven en kunnen slechts aan drie voorgeschreven functies voldoen; als speelruimte, als verlengstuk van de gemeenschappelijke ruimte en als afzonderlijk verhuurbare ruimte.

De gemeenschapsruimte van De Cortendijck kan meerdere betekenissen opnemen maar is ook in staat ze weer af te staan. De kuil kan als amfitheater functioneren maar ook als verdiepte speelplaats. Met een beetje fantasie doet de ruimte al denken aan een zwembad of krater in een maanlandschap. Daarnaast is het waardevol dat de identiteit van de ruimte hierbij niet wordt aangetast.

In die zin is de gemeenschapsruimte van De Cortendijck wellicht meer vormgegeven als een meubel. De gemeenschappelijke ruimte van Brede School Zwanehof daarentegen als evenementenhal, de ruimte doet zich uiterst blanco voor.

Op grond van alle informatie en gegevens is in dit onderzoek gebleken dat in een goede gemeenschappelijke ruimte, ruimte moet zijn voor *speling* of *speelruimte*, een ruimte die bij voorkeur ruimer is dan het wettelijk minimum. Op die manier ontstaat er meer marge om het onbekende programma onder te brengen, daarnaast kan door de polyvalente waarde de ruimte afgestemd worden op veranderende wensen. Speelruimte en polyvalentie dragen zo bij aan een gemeenschappelijke ruimte die de ‘tand des tijds’ kan doorstaan. Een actuele ontwikkeling is de groeiende vraag naar voor-, tussen- en naschoolse opvang. Door het creëren van speelruimte – in letterlijke en figuurlijke zin – en het verzorgen van een zekere aanpasbaarheid kan een schoolgebouw hierop inspelen.

Interessant aan dit onderzoek is dat de school met de laagste verwachtingswaarde, achteraf gezien, het beste presteert op het gebied van werking van de ruimte. De Cortendijck lijkt op het eerste opzicht alleen een karakteristieke plattegrond te hebben. Bij verdere bestudering blijkt echter dat de school beschikt over zeer gunstige ruimtelijke eigenschappen. Waarschijnlijk ligt beeldvorming hieraan ten grondslag. Een oordeel kan namelijk te snel geveld worden, door het bekijken van tekeningen en foto's en het lezen van de omschrijving van de architect. Een hedendaags ontwerp als bijvoorbeeld Brede School Zwanehof wekt sneller belangstelling op dan een in dit geval veertig jaar ouder schoolgebouw.

Bij dit onderzoek is gebleken dat het belangrijk is om een gebouw of ruimte goed te 'lezen'; het lezen en kijken in vorm van eigen interpretatie bij bezoek aan het schoolgebouw en omgeving draagt hier enorm aan bij.

Deze scriptie maakt onderdeel uit van scriptiewerkplaats 'architectuur van de basisschool'. Bij de presentatie op 27 juni 2011 bij Atelier Rijksbouwmeester te Den Haag, lag de discussie centraal hoe het best een typologisch overzicht gemaakt kan worden van de meest actuele problematiek in Nederlandse scholen.

Wat betreft de gemeenschappelijke ruimte kan wellicht het best gelet worden op de onderstaande aandachtspunten. Daarnaast kunnen veel voorbeelden, welke van een korte kritische tekst zijn voorzien, waarbij de nadruk ligt op het interieur en de werking daarvan, hier een uitstekend aanvulling op geven. Daarbij is van belang dat men scholen bekijkt die er al een tijdje staan zodat de werking en de kwaliteit van het gebouw goed inzichtelijk is.

Mijn scriptie biedt hiermee een handreiking voor ontwerpers en opdrachtgevers bij het vormgeven van goede gemeenschappelijke ruimte op scholen.

Hieronder zijn de aandachtspunten waaraan een dergelijke gemeenschappelijke ruimte moet voldoen weergegeven:

Flexibiliteit

De groeiende behoefte om een ruimte een zo klein mogelijk deel van de tijd onbenut te laten vraagt om een intelligent bruikbare ruimte. Flexibiliteit is niet de meeste gekte oplossing omdat buiten de vooraf opgelegde functies, de ruimte vaak niet in staat is om andere functies op te nemen.

Polyvalentie

De gemeenschappelijke ruimte moet op meerdere manieren zijn te interpreteren en uitnodigen voor divers gebruik. Of dat nu geldt voor ouders, spelende kinderen of voor leerkrachten met nieuwe wensen.

Identiteit

Een open en blanco ruimte mist vaak een duidelijk herkenbare identiteit. Neutraliteit leidt immers tot gebrek aan identiteit. Een gemeenschappelijke ruimte moet op zichzelf herkenbaar zijn maar een object kan hier ook aan bijdragen. Een object kan een muur, rand of een groot raam zijn. In feite draagt alles waarop de aandacht gevestigd kan worden bij aan de identiteit van de ruimte. Het opvrolijken met schilderijen of muurschilderingen is echter niet sterk genoeg.

Speelruimte

Om aan een wisselende ruimtebehoefte te voldoen is speelruimte wenselijk. Aan de ene kant moet ruimte worden gemaakt, aan de andere kant moet ruimte worden gelaten.

Een duidelijke identiteit ontleent de aula van het Corlaer College aan het opvallend rood uitstekende auditorium. Architectenbureau BroekBakema, 2006. (Foto: Rob 't Hart)

WOORD VAN DANK

Ik wil dit onderzoek afsluiten met het bedanken van de mensen die een bijdrage hebben geleverd aan het tot stand komen hiervan.

Allereerst wil ik Dolf Broekhuizen bedanken voor de intensieve begeleidingen en zijn enthousiaste houding.

Op de tweede plaats is deze scriptie mogelijk gemaakt door de inspirerende rondleidingen en gesprekken met personen die werkzaam zijn bij de volgende scholen:

- Brede School Zwanehof. Theo Denissen, 21 april 2011
- Fatima Basisschool. Anita Jonckheere, 1 april 2011
- Basisschool De Cortendijck. Ankie Haast, 27 mei 2011

Daarnaast wil ik Walter Hertogs van Loxodrome architects & planners bedanken voor het aanleveren van tekeningen van Brede School Zwanehof en de Fatimaschool. De tekeningen hebben gediend als digitale onderleggers voor mijn analysetekeningen.

Laura wil ik bedanken voor de extra controle de laatste dag. Zij heeft nog net voor middernacht de laatste foutjes opgemerkt.

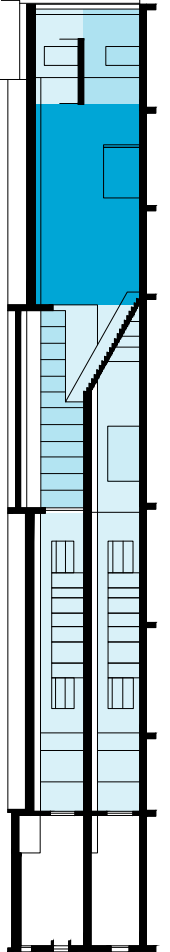
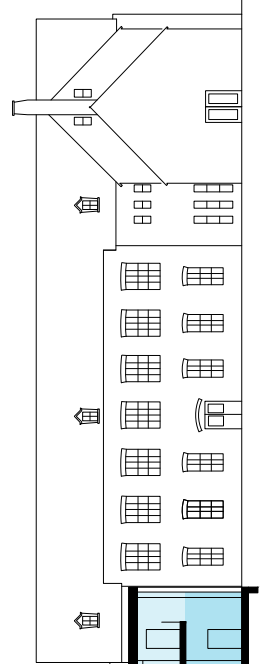
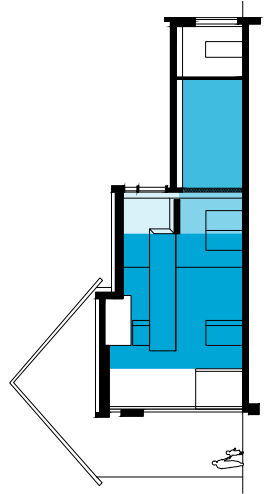
Bij het schrijven van dit dankwoord mag mijn moeder Marian niet ontbreken, zij heeft – met haar 25 jaar onderwijskundige praktijkervaring – het proces op de achtergrond voor een belangrijk deel weten te sturen.

Dankjewel.

BIJLAGEN

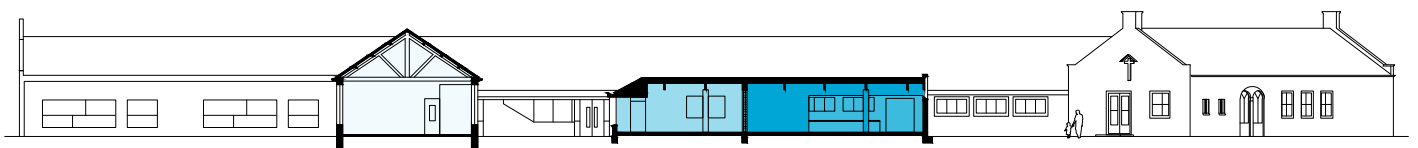
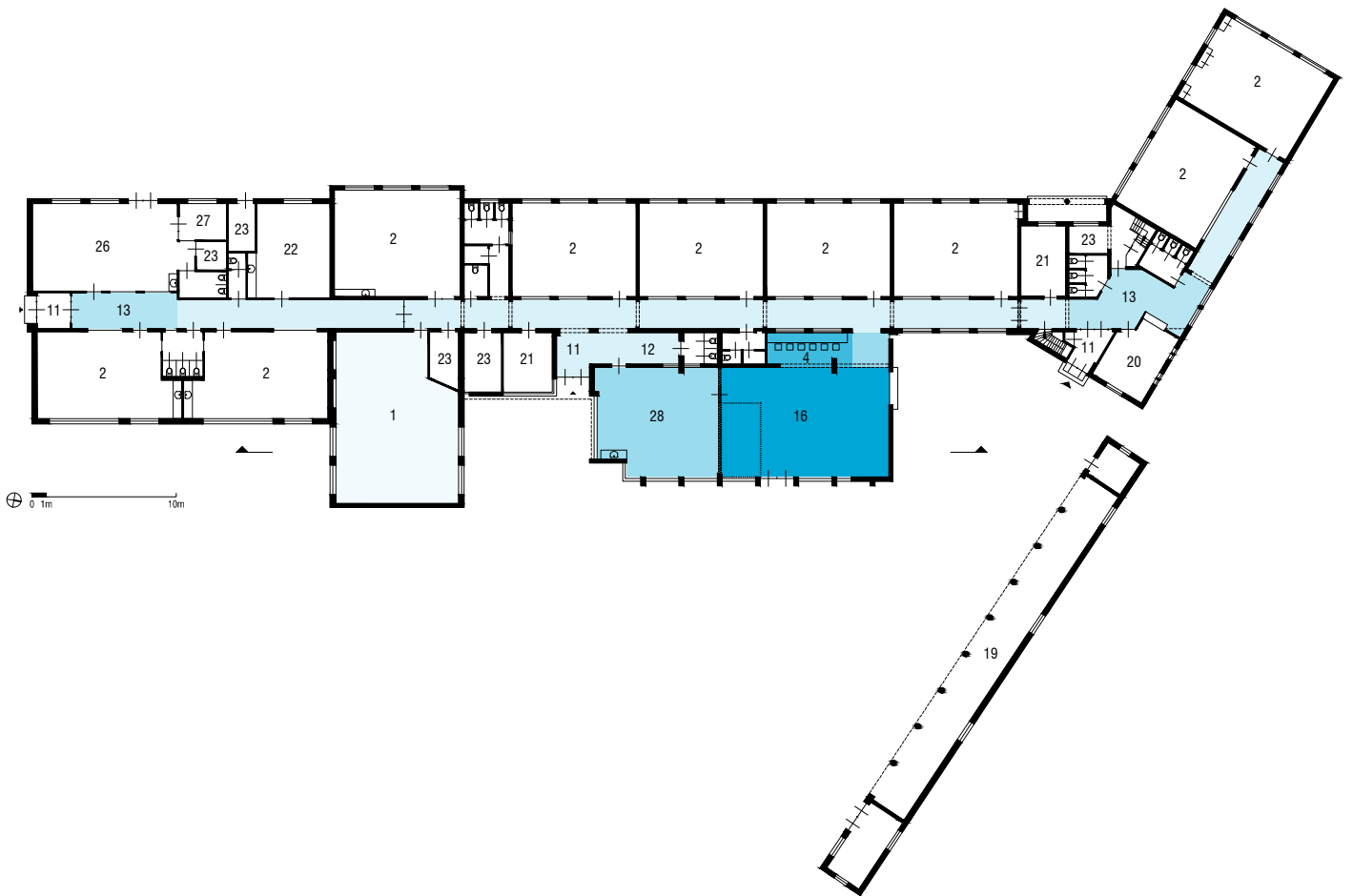

naam: Brede School Zwanehof
 adres: Rector Hellemonsstraat 3, Roosendaal
 architect: F.B. Sturm & ir. L. Sturm b.i. (1938)
 Loxodrome architects & planners (2006)
 realisatie: 2006
 foto en tekeningen: Thom Hoevenaar
 thema: gemeenschappelijke ruimte
 plattegrond: 1:500 (begane grond, 2006)
 doorsnede: 1:500 (dwarsdoorsnede, 2006)
 1:500 (langsdoorsnede, 2006)

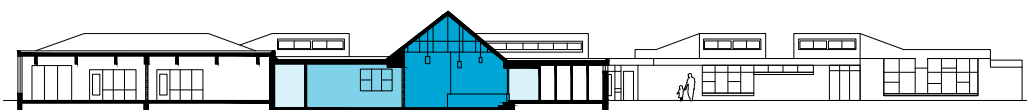
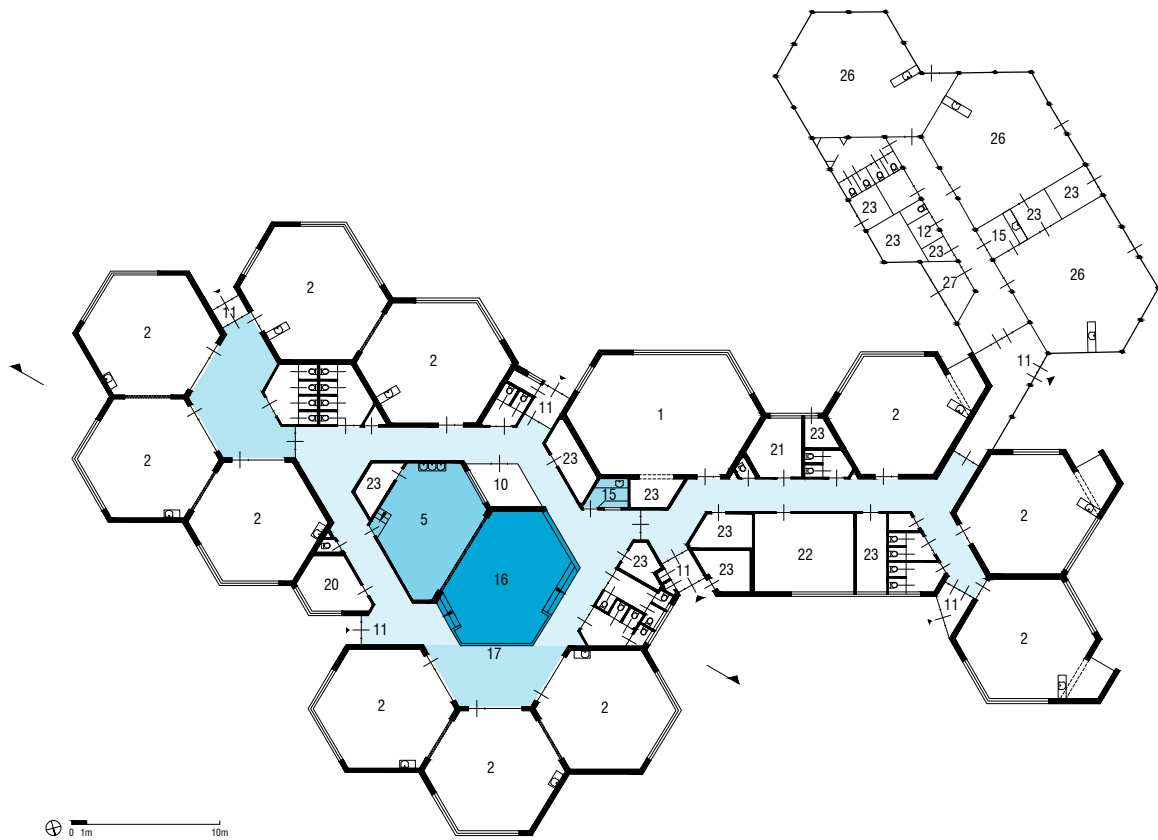

naam: Basisschool O.L.V. van Fatima
adres: Doctor Schaepmanlaan 101, Roosendaal
architect: Architecten en ingenieursbureau Sturm Roosendaal (1952)
ir. L. en b.i. ir. F. Sturm b.i. architecten M. Sturm binnenhuisarchitecte (1974)
Sturm architecten (1983)
Loxodrome architects & planners (2002, 2008)
realisatie: 1952 (2008)
foto en tekeningen: Thom Hoevenaar
thema: gemeenschappelijke ruimte
plattegrond: 1:500 (begane grond, 2008)
doorsnede: 1:500 (2008)

naam: Basisschool De Cortendijk
adres: Beryldijk 113, Roosendaal
architect: Architecten-bureau van Oorschot en van Poucke (1975)
Rothuizen - Visser Architecten (1979)
Loxodrome architects & planners (2002)
realisatie: 1975 (2002)
foto en tekeningen: Thom Hoevenaar
thema: gemeenschappelijke ruimte
plattegrond: 1:500 (begane grond, 2002)
doorsnede: 1:500 (2002)

Legenda bij analysetekeningen Scholenatlas TU Delft

- onderwijsruimte - therapie:
- 1 speellokaal (onderbouw)
 - 2 leslokaal / groepsruimte (klaslokaal)
 - 3 verwerkingsruimte / werkplekken / werkhoeek / bijschakelruimte / uitwijkruimte
 - 4 computerlokaal / computerplek
 - 5 vaklokaal / handvaardigheid / muziekruimte / crearuimte
 - 6 remedial teaching / logopedie / therapie / interne begeleiding IB
 - 7 zwembad / snoezelruimte / fysiotherapie
 - 8 sportzaal / gymnastieklokaal / spelzaal
 - 9 kleedruimte / doucheruimte
 - 10 openluchtlokaal / balkon / dakterras / daktuin
- gemeenschappelijke ruimte – sociale ruimtes:
- 11 entree / avondentree / nevenentree
 - 12 garderobe
 - 13 hal / centrale ruimte / multifunctionele ruimte / ontmoetingsruimte
 - 14 pauzeruimte / kantine
 - 15 keuken / pantry
 - 16 aula / gemeenschapszaal / toneelzaal / theater
 - 17 mediatheek (voor basisschool) / orthotheek
 - 18 buurtkamer / wijkkamer / ouderkamer
 - 19 fietsenstalling
- schoolleiding:
- 20 directiekamer / staf / secretaresse
 - 21 kantoren / spreekkamer / beheerder
 - 22 docentenkamer / teamkamer
 - 23 kopiëren / berging / leermiddelen / serverruimte / archief
- kinderopvang (nul tot vier jaar) en BSO (vier tot twaalf):
- 24 kinderdagverblijf KDV (0 tot 4 jaar) / crèche / groepsruimte baby's
 - 25 kinderdagverblijf KDV (0 tot 4 jaar) / crèche / groepsruimte peuters
 - 26 peuterspeelzaal PSZ (van 2 tot 4 jaar) / groepsruimte peuters
 - 27 teamkamer / leidsterkamer
 - 28 Buitenschoolse opvang BSO / Naschoolse opvang NSO (van 4 tot 12 jarigen)
- Wijkgebouw / welzijn / zorg:
- 29 wijkgebouw / cultureel centrum / welzijnsfunctie / soos (jeugdopvang vanaf twaalf jaar)
 - 30 cursusruimte / servicepunt
 - 31 bijeenkomstruimte / café
 - 32 centrum voor jeugd en gezin / arts / verpleegkundige / consultatie
 - 33 gezondheidscentrum / ouderenzorg / wijkpost ouderen
 - 34 bibliotheek (met wijkfunctie)
 - 35 speel-o-theek
- Overige functies:
- 36 woningen / ouderenwoningen / begeleid wonen
 - 37 winkels
 - 38 kantoren / bedrijfsruimte
 - 39 kerk
 - 40 parkeren

Projectgegevens Brede School Zwanehof

naam:	Brede School Zwanehof
adres:	Rector Hellemonsstraat 3, Roosendaal
architect:	Architecten- en ingenieursbureau Sturm (1938) Loxodrome architects & planners (2006)
realisatie:	2006
opdrachtgever:	Genootschap tot opvoeding (1938) Stichting Katholiek Primair Onderwijs Roosendaal (2006)
organisaties:	Basisschool de Vlindertuin, Katholiek Primair Onderwijs Kinderdagverblijf Hupsakee, Kober kindercentra Peutergroep De Boefjes, Stichting Peuterspeelzalen Roosendaal Open Leercentrum, Bibliotheek VANnU
leerlingen:	400 kinderen van 4-12 jaar
lokaalgrootte:	55m ²
bezetting:	25 kinderen gemiddeld per regulier lokaal
jaargroep systeem:	jaargroepen met schakelklassen (extra aandacht voor taalontwikkeling)
BVO:	4.750m ²
bouwtterrein:	8.300m ²
literatuur:	René Hermans, <i>'Kalsdonk was iets aparts' naar een brede school in Zwanehof</i> , (Roosendaal: Gemeentearchief Roosendaal) 2006 Fulco Treffers, 'Houten glas' in: <i>Gevelbouw 2</i> , 2006

Projectgegevens Fatima Basisschool

naam:	Fatima Basisschool
adres:	Doctor Schaepmanlaan 101, Roosendaal
architect:	Architecten- en ingenieursbureau Sturm (1952) ir.L.Sturm b.i. ir.F.Sturm b.i. architecten M.Sturm binnenhuisarchitecte (1974) Sturm architecten (1983) Loxodrome architects & planners (2002, 2008)
realisatie:	1954 (2008)
opdrachtgever:	Instituut Saint Louis, Fatima-Parochie (1952) Schoolbestuur Saint Louis (1974) Stichting Katholiek Onderwijs Roosendaal (1983) Stichting Katholiek Primair Onderwijs Roosendaal (2002, 2008)
organisaties:	Fatima Basisschool, Katholiek Primair Onderwijs Buitenschoolse opvang Torteltuin, Kober kindercentra Peutergroep Peuterbos, Stichting Peuterspeelzalen Roosendaal
leerlingen:	250 kinderen van 4-12 jaar
lokaalgrootte:	55m ²
bezetting:	23 kinderen gemiddeld per regulier lokaal
jaargroep systeem:	jaargroepen
BVO:	1.400m ²
bouwtterrein:	6.000m ²

Projectgegevens De Cortendijck

naam:	Basisschool De Cortendijck
adres:	Beryldijk 113, Roosendaal
architect:	Architecten-bureau van Oorschot en van Poucke (1975) Rothuizen - Visker Architecten (1979) Loxodrome architects & planners (2002)
realisatie:	1975 (2002)
opdrachtgever:	Gemeentebestuur Roosendaal en Nispen (1975, 1979) Stichting Katholiek Primair Onderwijs Roosendaal (2002)
organisaties:	De Cortendijck, Katholiek Primair Onderwijs Buitenschoolse opvang Bijtuintuin, Kober kindercentra Montessori peutergroep Bumba, Stichting Peuterspeelzalen Roosendaal dependance openbare basisschool De Klimroos, groep 7a, 7b, 7c
leerlingen:	100 kinderen van 4-12 jaar
lokaalgrootte:	66,5m ²
bezetting:	17 kinderen gemiddeld per regulier lokaal
jaargroep systeem:	jaargroepen
BVO:	1.850m ²
bouwtterrein:	7.000m ²

